

Puuetega inimeste tegelikud õigused Euroopa Parlamendi valimistel hääletada

Teabearuanne

Raportöör: Krzysztof Pater

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee

SOC/554

**Puuetega inimeste tegelikud õigused
Euroopa Parlamendi valimistel hääletada**

TEABEARUANNE

Tööhõive, sotsiaalküsimuste ja kodakondsuse sektsioon

„Puuetega inimeste tegelikud õigused Euroopa Parlamendi valimistel hääletada“

Raportöör: **Krzysztof Pater**

Õiguslik alus	kodukorra artikkel 31 –
Vastutav sektsioon	tööhõive, sotsiaalküsimuste ja kodakondsuse sektsioon
Vastuvõtmine sektsioonis	06/03/2019
Vastuvõtmine täiskogus	20/03/2019
Täiskogu istungjärk nr	542

1. Sissejuhatus

- 1.1 Käesolevas aruandes esitatakse Euroopa Liidu puuetega kodanike Euroopa Parlamendi valimistel hääletamise õiguse rakendamise hetkeseis. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee kui ELi nõuandev organ on seisukohal, et tema kohus on Euroopa Parlamendi valimiste eel anda ELi institutsioonidele ja liikmesriikidele täielik ülevaade selle õiguse tegelikust rakendamisest. Komitee loodab, et järgmistel valimistel 2024. aastal ei jää ükski ELi kodanik puude tõttu hääletamisõigusest ilma.
- 1.2 Käesoleva aruande jaoks esitasid andmed mitusada inimest, kes esindavad märkimisväärset hulka institutsioone ja organisatsioone 27 liikmesriigist (**Ühendkuningriiki ei ole arvestatud, kuna ta lahkus EList 29. märtsil 2019, enne 2019. aasta Euroopa Parlamendi valimisi**), mille hulka kuuluvad peamiselt avaliku sektori asutused, kes vastutavad valimisprotsessi eest liikmesriikides, samuti puuetega inimesi toetavad organisatsioonid, aga ka puuetega inimeste õigustega tegelevasse laiendatud töörühma kuuluvad Euroopa Parlamendi liikmed ja Euroopa Puuetega Inimeste Foorumi esindajad.
- 1.3 Aruande põhiosad on esialgne lühike õiguslik analüüs peamiste õigusaktide kohta, mis tagavad puuetega inimestele õiguse hääletada (mis tegelikkuses sageli ei realiseeru), Euroopa Parlamendi valimiste õigusraamistik ning võimalikud ELi tasandi meetmed olukorra parandamiseks. Seejärel käsitletakse aruandes liikmesriikide tasandil esinevaid õiguslikke takistusi, mille tõttu ELi puuetega kodanikud jäävad hääletamisõigusest ilma, ning tuuakse häid näiteid edusammudest, mida paljudes riikides on viimastel aastatel tehtud. Aruandes käsitletakse takistusi, aga ka mitmeid häid tavasid (puuetega inimestega seoses), pidades eelkõige silmas kõiki riike puudutavaid valdkondi: juurdepääs teabele valimiseelsel perioodil, hääletamise korraldus üldistes valimisjaoskondades, hääletusmedid ja juurdepääs neile. Järgmistes jaotistes käsitletakse mõnes liikmesriigis kasutusele võetud lahendusi – eelhääletamine spetsiaalsetes valimisjaoskondades, posti teel hääletamine, hääletamine teistsaldatavate hääletuskastide abil, volituse teel hääletamine ja elektrooniline hääletamine. Lõpetuseks käsitletakse mõningaid aspekte seoses korraldustega, mis võimaldavad haiglas või hooldekodus viibivatel inimestel hääletada, seoses puuetega inimeste hääletamisõigusega riikides, kus hääletamine on kohustuslik, ning seoses menetlustega juhtudel, kui puuetega inimese alaline elukoht ei ole tema päritoluriigis.
- 1.4 Käesoleva aruande eesmärk ei ole ühtki ELi riiki kritiseerida. Pigem koosneb see suures osas positiivsetest näidetest ning korraldusi, mida on tarvis täiustada või muuta, käsitletakse enamasti ilma konkreetse probleemiga riike nimetamata.
- 1.5 Aruandes käsitletakse menetlusi Euroopa Parlamendi valimistel, kuid samu või sarnaseid lahendusi saab rakendada ka riiklikel parlamendivalimistel, kohalikel valimistel ja rahvahääletustel. Komitee loodab, et see aruanne aitab ELi riikidel välja töötada põhjalikud lahendused, kõrvaldamaks õiguslikud ja tehnilised (korralduslikud) takistused, mille tõttu mõned puuetega inimesed ei saa hääletada. Komitee ootab, et seda teavet kasutaksid ära kodanikuühiskonna organisatsioonid, kes püüavad kõrvaldada takistusi, mis ei lase puuetega inimestel oma hääletamisõigust kasutada, samuti loodab komitee avaliku sektori asutustele,

sageli kohalikul tasandil, kes saavad rakendada praktilisi meetmeid, tegemata muudatusi riigisisises õiguses.

2. Järeldused

- 2.1 Kõigis 27 ELi riigis on seadusi või korraldusi, mille tõttu osa puuetega valijaid ei saa Euroopa Parlamendi valimistel osaleda.
 - 2.1.1 Umbes 800 000 ELi kodanikku 16 liikmesriigis on riiklike eeskirjade tõttu ilma jäetud õigusest Euroopa Parlamendi valimistel osaleda, kuna neil on puue või vaimse tervise probleem. Selle olukorra ulatus on liikmesriigiti väga erinev.
 - 2.1.2 Miljonitel ELi kodanikel ei ole võimalik hääletada seetõttu, et korralduses (tehnilised takistused) ei võeta arvesta nende puudest tulenevaid vajadusi.
 - 2.1.3 Peamine hääletamiskoht on valimisjaoskond. Isegi juhul, kui neile pakutakse alternatiivseid ja mugavamaid hääletamisviise, soovivad paljud puuetega inimesed hääletada valimisjaoskonnas, kuna nad peavad seda parimaks kodanikuosaluse vormiks. 12 riigis ei pruugi see võimalik olla, kuna riiklikud õigusaktid ei luba kasutada elukohajärgse valimisjaoskonna asemel muud valimisjaoskonda, mis oleks konkreetse puude puhul sobivam. Teistes riikides raskendavad valimistel osalemist mitmed piirangud valimisjaoskondades.
 - 2.1.4 Kaheksas riigis ei saa hääletada ükski inimene, kes ei pääse valimisjaoskonda, kuna puuduvad alternatiivsed hääletamisviisid (posti teel hääletamine, teisaldatava hääletuskasti abil hääletamine või elektrooniline hääletamine). Kolmes neist riikidest on võimalus hääletada volituse teel. Sellist lahendust ei saa aga pidada piisavalt heaks alternatiiviks. See ei võimalda puuetega valijal oma hääletamisõigust kasutada, vaid üksnes määrata kedagi, kellele oma hääle andmine delegeerida.
 - 2.1.5 18 liikmesriigis pole pimedatel valijatel võimalik iseseisvalt hääletada; nad saavad vaid lasta oma saatjal enda eest hääletada.
 - 2.1.6 Veel üks tegur, mis takistab või piirab iseseisvalt hääletamist, on konkreetsed eeskirjad ja korraldused, näiteks eri liiki puuetele kohandatud teabe puudumine, liikuvust piiravad takistused valimisjaoskondades ja koormavad haldusmenetlused, mis määravad, kuidas valijad saavad oma hääletamisõigust sobivalt kohandatud viisil kasutada.
- 2.2 Kui rakendatakse kõigi riikide parimaid tavaid, tekiks ideaalne süsteem, kus igal puuetega ELi kodanikul poleks mitte üksnes piiranguteta võimalus hääletada, vaid ka võimalus valida endale mugavaim hääletamisviis.
- 2.3 Praegustes ELi õigusaktides on juba käsitletud mitmeid Euroopa Parlamendi valimistega seotud probleeme. Seega pole ametlikke takistusi, miks need õigusaktid ei võiks hõlmata ka puuetega inimestele hääletamisvõimaluste tagamist. Igal juhul on aga tarvis ametlikku Euroopa Parlamendi seadusandlikku algatust, mille peavad heaks kiitma kõik liikmesriigid.

3. **Puuetega inimeste hääletamisõiguse suhtes kohaldatav peamine rahvusvaheline õigus- ja poliitiline raamistik**

3.1 ÜRO õigusaktid

3.1.1 ÜRO Peaassamblee võttis inimõiguste ülddeklaratsiooni vastu 10. detsembril 1948. Deklaratsiooni artiklis 21 on öeldud, et igapähele on õigus kas vahetult või vabalt valitud esindajate kaudu võtta osa oma riigi valitsemisest.

3.1.2 ÜRO Peaassamblees 16. detsembril 1966 vastu võetud kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artiklis 25 on öeldud, et „[i]gal kodanikul peab ilma artiklis 2 mainitud mis tahes diskrimineerimiseta ja põhjendamata kitsendusteta olema õigus ja võimalus: [---] b) hääletada [---] kehtivatel korralistel valimistel“.

3.1.3 Praegu on kõige olulisem puuetega inimesi käsitlev ÜRO õigusakt puuetega inimeste õiguste konventsioon, mis võeti vastu 2006. aastal ja jõustus 3. mail 2008¹.

3.1.3.1 Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklis 29² on sõnaselgelt nõutud, et osalisriigid kohustuvad „tagama, et puuetega inimesed saavad teistega võrdsetel alustel tõhusalt ja täielikult, otse või vabalt valitud esindajate kaudu osaleda poliitilises ja avalikus elus, sealhulgas et neil on õigus ja võimalus valida“, ning seal on sätestatud mitmesugused meetmed selle võimaldamiseks, sh nõue:

- tagada, et „hääletusprotseduurid, -vahendid ja -materjalid on sobilikud, ligipääsetavad, lihtsalt mõistetavad ja kasutatavad“;
- kaitsta „puuetega inimeste õigust salajasele hääletusele valimistel ja rahvahääletustel ilma ähvardusteta“;
- lubada „[puuetega inimeste] poolt valitud isikul neid hääletamisel abistada“.

3.1.3.2 Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklit 29 tuleb tõlgendada koostoimes artikliga 9 („Juurdepääsetavus“), millega on ette nähtud, et avalikud hooned, teed, transport ja muud sise- ja välisrajatised tuleb muuta juurdepääsetavaks. Seda artiklit tuleks tõlgendada ka koostoimes artikliga 12 („Võrdne tunnustamine seaduse ees“)³, kus on öeldud, et „puuetega inimestel on õigus olla kõikjal seaduse ees isikutena tunnustatud“ ning et neil on „õigus- ja teovõime kõigis eluvaldkondades teistega võrdsetel alustel“.

3.1.3.3 Puuetega inimeste õiguste komitee⁴ ütles oma üldises märkuses artikli 9 kohta, et puuetega inimesed ei saa artikliga 29 ette nähtud õigusi kasutada, kui osalisriigid ei suuda tagada, et hääletusprotseduurid, -vahendid ja -materjalid on sobilikud, juurdepääsetavad ja lihtsalt

¹ Euroopa Liit ja kõik liikmesriigid on puuetega inimeste õiguste konventsiooni ratifitseerinud.

² Malta tegi artikli 29 kohta reservatsioonid.

³ Eesti, Prantsusmaa ja Madalmaad tegid artikliga 12 seoses avalduse ning Poola reservatsioonid.

⁴ Sõltumatute ekspertide kogu, kes kontrollib konventsiooni rakendamist osalisriikide poolt. Selle üks ülesanne on avaldada üldiseid märkusi puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklite kohta, mis vajavad tõlgendamist.

mõistetavad. Vastasel juhul jäetakse puuetega inimesed ilma õigusest osaleda poliitilises protsessis teistega võrdsetel alustel. Üldises märkuses artikli 12 kohta rõhutas komitee, et tagamaks puuetega inimeste õigus- ja teovõime tunnustamine kõigis eluvaldkondades teistega võrdsetel alustel on oluline tunnustada puuetega inimeste õigus- ja teovõimet avalikus ja poliitilises elus (artikkel 29). See tähendab, et isiku otsustusvõime alusel ei saa puuetega inimest jätta ilma tema poliitilistest õigustest, sealhulgas hääletamisõigusest.

3.2 Euroopa Liidu õigusaktid

3.2.1 Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 20 lõike 2 punktis b on selgelt öeldud, et liidu kodanikel on muu hulgas „b) õigus hääletada [...] Euroopa Parlamendi valimistel ja elukohajärgse liikmesriigi [...] valimistel selle riigi kodanikega võrdsetel tingimustel“.

3.2.2 Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 39 on kinnitatud, et kõigil ELi kodanikel on õigus hääletada Euroopa Parlamendi valimistel. Harta artikli 21 lõikes 1 on kinnitatud, et „[k]eeldud on igasugune diskrimineerimine, sealhulgas diskrimineerimine [...] puuete [...] tõttu“. Artiklis 26 on öeldud, et „[l]iit tunnustab ja austab puuetega inimeste õigust saada kasu meetmetest, mille eesmärk on tagada nende iseseisvus, sotsiaalne ja tööalane integratsioon ning osalemine ühiskonnaelus“.

3.3 Muud olulised õigusaktid ja poliitilised meetmed

3.3.1 Euroopa Sotsiaalharta (muudetud)⁵ artiklis 15 on sõnaselgelt öeldud, et puuetega inimestel on „õigus elada iseseisvalt, sotsiaalselt integreeruda ja võtta osa ühiskonna elust“.

3.3.2 Veneetsia komisjoni muudetud tõlgendavas deklaratsioonis valimiste hea tava koodeksi kohta seoses puuetega inimeste valimistel osalemisega (*Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections*)⁶ on öeldud, et puuetega inimestel peaks olema võimalik kasutada oma hääletamisõigust võrdsetel alustel teiste kodanikega, ning valimiste hea tava koodeksi (*Code of Good Practice in Electoral Matters*)⁷ kohaselt võib ette näha isiku ilmajätmise hääletamisõigusest, kui põhjuseks on vaimne teovõimetus ja kui seda nõuab konkreetne kohtuotsus.

3.3.3 16. novembril 2011 vastu võetud Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitus⁸ on kinnitatud, et kõigil puuetega inimestel on õigus osaleda poliitilises ja avalikus elus teistega võrdsetel alustel. Samuti on seal rõhutatud, et hääletamise ajal peavad olema kättesaadavad juurdepääsetavad hääletusedelid ja -vahendid.

⁵ Selle on ratifitseerinud 19 ELi liikmesriiki.

⁶ Demokraatlike valimiste nõukogu võttis selle vastu oma 39. koosolekul (15. detsembril 2011 Veneetsias) ja Veneetsia komisjon võttis selle vastu oma 89. täiskogu istungjärgul (16.–17. detsembril 2011 Veneetsias).

⁷ Veneetsia komisjon võttis selle vastu oma 52. istungjärgul (18.–19. oktoobril 2002 Veneetsias).

⁸ [CM/Rec\(2011\)14](#).

3.3.4 Euroopa inimõiguste konventsioonis pole sätestatud hääletamisõigust, kuid Euroopa Inimõiguste Kohus on sedastanud, et protokoll nr 1 artikliga 3 on ette nähtud üksikisiku õigused, sealhulgas õigus hääletada, ning et sellest õigusest ilmajätmise korral tuleb rangelt hinnata meetme proportsionaalsust. Otsuses kohtuasjas *Alajos Kiss vs. Ungari*⁹ leidis kohus, et hääletamisõigus on valdkond, kus üldiselt tuleks jätta riiklikele seadusandjatele ulatuslik kaalutlusruum otsustamiseks, kas hääletamisõiguse piirangud on tänapäeval õigustatud, kuid rõhutas samas, et pole mõeldav, et osalise eestkoste all oleva mis tahes isiku suhtes kehtestataks täielik hääletamiskeeld jääks vastuvõetava kaalutlusruumi piiridesse, olenemata selle isiku tegelikest võimetest, ning et kui põhiõiguste piirangut kohaldatakse eriti haavatava ühiskonnarühma suhtes, keda on minevikus palju diskrimineeritud, näiteks vaimse puudega inimesed, siis on riigi kaalutlusruum palju kitsam ja kõnealuste piirangute rakendamiseks peavad olema mõjuvad põhjused. Kohus kinnitas seda seisukohta ka teistes kohtuasjades.

3.4 Märkused

3.4.1 On selge, et palju aastaid on ELi kodanikele rohkete õigusaktidega tagatud õigus hääletada.

3.4.2 21. sajandil on rahvusvaheline ja Euroopa õigus seoses puuetega inimeste hääletamisõigusega muutumas, kusjuures üldisemad avaldused asendatakse üksikasjalikumate lahendustega, keskendudes nende inimeste hääletamisõiguse tegelikule rakendamisele.

3.4.3 Tehniliste takistuste puhul, mille tõttu puuetega inimesed ei saa valimistel hääletada, pööratakse nüüd tähelepanu mitmesugustele juurdepääsetavuse aspektidele, sh juurdepääs valimisjaoskondadele, uued hääletamisviisid ja suutlikkus hääletusedelit täita või valida.

3.4.4 Õiguslike takistuste puhul on väga oluline muutus suhtumises intellektipuude või vaimse tervise probleemidega inimestesse, kelle suhtes rakendatakse kaitsemeetmeid, kuid kes on ikka hääletamisõigusest ilma jäetud. Euroopa Inimõiguste Kohtu otsused näitavad selgelt, et kõik riigid, mille õigussüsteemid jätavad õigus- ja teovõimest ilma jäetud isikud automaatselt ka hääletamisõigusest ilma, peaksid viima oma süsteemid kooskõlla rahvusvaheliste kohustustega, tagades vähemalt individuaalse kohtuliku hindamise. On väga tõenäoline, et tulevastel aastatel kinnitab puuetega inimeste õiguste komitee seisukoht seda, et hääletamisõigusest ilmajätmine ei ole ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni raames aktsepteeritav.

4. Euroopa Parlamendi valimiste õiguslik alus

4.1 Ajalooline kontekst

4.1.1 Euroopa Majandusühenduse asutamislepingu (edaspidi „EMÜ asutamisleping“) artikli 137 alusel loodud assamblee koosnes algselt kooskõlas EMÜ asutamislepingu artikli 138 lõikega 1 liikmesriikide parlamentide liikmete seast iga liikmesriigi kehtestatud korra kohaselt valitud delegaatidest. Artiklis 137 oli aga selgelt öeldud, et assamblee koosneb ühenduseks liitunud riikide rahvaste esindajatest.

⁹

[Otsus nr 38832/06, 20. mai 2010.](#)

4.1.2 Oma esimesel istungjärgul 19.–21. märtsil 1958 võttis assamblee nimeks prantsuse keeles „Assemblée parlementaire européenne“, itaalia keeles „Assemblea parlamentara“, ning mis veelgi tähelepanuväärsem – hollandi keeles „Europees Parlement“ ja saksa keeles „Europäisches Parlament“. 30. märtsil 1962 otsustas assamblee ühtlustada oma nime eri ametlikes keeltes ning võttis prantsuskeelse nimena kasutusele „Parlement européen“ ja itaaliakeelse nimena „Parlamento europeo“. Sellest ajast peale on üldkasutuses olnud nimetus „Euroopa Parlament“, olenemata asjaolust, et õigusaktides on endiselt kasutusel ka „assamblee“.

4.1.3 EMÜ asutamislepingu artikli 138 lõikega 3 loodi õiguslik alus Euroopa Parlamendi valimiseeskirjadele. Artiklis oli sätestatud, et assamblee koostab ettepanekud oma liikmete otsesteks ja üldisteks valimisteks ühtse menetluse kohaselt kõikides liikmesriikides. Nõukogu kehtestab ühehäälselt otsusega sätteid, mida ta soovib liikmesriikidel vastu võtta kooskõlas nende põhiseadusest tulenevate nõuetega.

4.1.4 Kooskõlas nende sätetega tegi assamblee nõukogule seadusandliku ettepaneku otseste ja üldiste valimiste kehtestamiseks. Nõukogu kiitis selle heaks ja võttis ühehäälselt vastu esindajate otsest ja üldist Euroopa Parlamenti valimist käsitleva akti, mis on lisatud 20. septembri 1976. aasta otsusele 76/787/ESTÜ, EMÜ, Euratom (edaspidi „valimisi käsitlev 1976. aasta akt“), millega loodi õiguslik alus Euroopa Parlamendi esimesteks otsesteks valimisteks, mis toimusid 1979. aastal.

4.2 Kehtivad eeskirjad

4.2.1 Valimisi käsitleva 1976. aasta aktiga kehtestati assamblee valimisprotsessi järgmised eeskirjad:

- kehtestati assambleesse esindajate valimine otseste ja üldiste valimiste teel (artikkel 1) ja igas liikmesriigis valitavate esindajate arv (artikkel 2);
- assambleesse kuuluvate esindajate ametiajaks määrati viis aastat (artikkel 3);
- sedastati, et esindajate hääled on individuaalsed, isiklikud ja sõltumatud (artikkel 4);
- tagati esindaja ametikoha ühitatavus riikliku parlamendiliikme volitustega (artikkel 5);
- sedastati, et esindaja ametikoht ei ole ühitatav muude riiklike ega Euroopa ametikohtadega (artikkel 6);
- keelati esindajate assambleesse valimistel hääletada rohkem kui üks kord (artikkel 8);
- määrati valimisperiod ja esimeste valimiste kuupäev (artiklid 9 ja 10);
- kehtestati volituste kontrollimine (artikkel 11);
- sätestati viieaastase ametiaja jooksul vabanevate ametikohtade täitmise kord (artikkel 12).

4.2.2 Valimisi käsitleva 1976. aasta aktiga kehtestati assamblee valimisprotsessi põhieeskirjad. Sellega õnnestus kehtestada üksnes mõned üldiste valimiste sätteid, kuid mitte artikli 138 lõikega 3 ette nähtud ühtset korda kõigis liikmesriikides. 1976. aasta akt sisaldas mitmeid ühiseid eeskirju ja põhimõtteid, mida võiks pidada pigem õigusraamistikuks kui ühtseks korraks.

4.2.3 1976. aasta akti muudeti nõukogu otsusega 2002/772/EÜ, Euratom, mis hõlmas järgmisi olulisi muudatusi:

- liikmesriigid peavad tagama, et Euroopa Parlamendi liikmed valitakse proportsionaalse esindatuse põhjal, kasutades nimekirjasüsteemi või üksiku ülekantava hääle meetodit, ning liikmesriigid võivad lubada hääletada eelisinimekirjasüsteemi põhjal (artikli 1 lõiked 1 ja 2);
- hääletamine on vaba ja salajane (artikli 1 lõige 3);
- liikmesriigid võivad moodustada Euroopa Parlamendi valimisteks valimisringkondi, ilma et see üldiselt mõjutaks hääletussüsteemi proportsionaalsust (artikkel 2);
- liikmesriigid võivad kehtestada kohtade jaotamiseks riikliku künnise, mis ei või ületada 5 % antud häältest, samuti võivad nad kehtestada kandidaatide kampaaniakulude ülemmäära (artiklid 2A ja 2B);
- lisati uued Euroopa Parlamendi liikme ametikohaga ühitamatuse põhimõtted, sh ei tohi Euroopa Parlamendi liige olla riigi parlamendi liige (artikli 6 lõige 2);
- kehtestati põhimõte, et valimismenetlust reguleeritakse igas liikmesriigis siseriiklike õigusnormidega, mis ei tohi aga mõjutada Euroopa hääletussüsteemi proportsionaalsust (artikkel 7);
- liikmesriigid ei või hääle lugemise riiklike tulemusi ametlikult avaldada enne, kui kõigis liikmesriikides on hääletamine lõppenud (artikli 9 lõige 2);
- kehtestati selgemad sätted viieaastase ametiaja jooksul vabanevate ametikohtade täitmiseks (artikkel 12).

4.2.4 Valimisi käsitleva 1976. aasta aktiga kehtestatud muudatused võeti vastu Euroopa Ühenduse asutamislepingu (konsolideeritud versioon, edaspidi „EÜ asutamisleping“) artikli 190 lõike 4 alusel (endine EMÜ asutamislepingu artikkel 138), kus oli sätestatud, et „Euroopa Parlament koostab ettepaneku otsesteks ja üldisteks valimisteks ühtse menetluse kohaselt kõikides liikmesriikides või kõikidele liikmesriikidele ühistel põhimõtetel. Saanud nõusoleku Euroopa Parlamendilt, kes teeb otsuse oma liikmete hääleteenamusega, määrab nõukogu ühehäälselt asjakohased sätted, mida ta soovib liikmesriikidel vastu võtta kooskõlas nende põhiseadusest tulenevate nõuetega.“

4.2.5 EÜ asutamislepingu artikli 8b lõikes 2 oli sätestatud: „Ilma et see piiraks artikli 138 lõike 3 ja selle rakendamiseks vastuvõetud sätete kohaldamist, on igal liidu kodanikul, kes elab liikmesriigis, mille kodanik ta ei ole, selles liikmesriigis Euroopa Parlamendi valimistel õigus valida ja olla valitud samadel tingimustel kui selle riigi kodanikel. Selle õiguse kasutamise üksikasjaliku korra võtab enne 31. detsembrist 1993 vastu nõukogu, kes teeb otsuse ühehäälselt komisjoni ettepaneku põhjal ja pärast konsulteerimist Euroopa Parlamendiga; nimetatud korras võib ette näha erandeid, kui neid õigustavad liikmesriigi eriomased probleemid.“

4.2.6 Seda sätet kajastavad nüüd põhimõtteliselt Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 20 lõike 2 punkt b ja artikli 22 lõige 1, kus on kinnitatud, et ümberasunud ELi kodanikel on õigus hääletada ja kandideerida Euroopa Parlamendi valimistel oma elukohariigis samadel tingimustel nagu selle riigi kodanikel.

4.2.7 Kooskõlas EÜ asutamislepingu artikli 8b lõikega 2 võeti vastu nõukogu direktiiv 93/109/EÜ¹⁰. Selle direktiiviga kehtestatud peamised sätted olid järgmised:

- ELi kodanikele anti võimalus hääletada ja kandideerida Euroopa Parlamendi valimistel muus liikmesriigis kui nende päritoluriik samadel tingimustel selle riigi kodanikega, kusjuures juhul, kui selle riigi kodakondsuseta valijate osa on suurem kui 20 % seal elavate ELi kodanike koguarvust, on liikmesriigil võimalus reserveerida nimetatud õigused üksnes nendele ELi valijatele, kes on kõnealusel liikmesriigis elanud miinimumperioodi, mis ei tohi olla hääletamisõiguse puhul pikem kui viis aastat ja kandideerimisõiguse puhul pikem kui kümme aastat;
- kehtestati kord, mille alusel elukohariigi kodakondsuseta valijad või kandidaadid saavad avaldada soovi hääletada või kandideerida oma elukohariigis;
- kehtestati kord, mille alusel kontrollitakse, kas elukohariigi kodakondsuseta valijalt või kandidaadilt on tema päritoluriigis valimis- või kandideerimisõigus ära võetud, ning keelustati topelthääletamine ja -kandideerimine elukoha- ja päritoluriigis.

4.2.8 Oluline on aga märkida, et direktiivi 93/109/EÜ kohaldamisala on väga piiratud ega hõlma Euroopa Parlamendi valimiste korraldamise viisi, mille aluseks on üksnes valimisi käsitlev 1976. aasta akt.

4.3 Võimalus kehtivaid eeskirju muuta

4.3.1 Praegu on Euroopa Parlamendi liikmete valimist reguleeriva kehtiva õigusraamistiku muutmise õiguslik alus sätestatud Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 223 lõikes 1 (endise EÜ asutamislepingu artikli 190 lõiked 4 ja 5), kus on öeldud, et „Euroopa Parlament koostab ettepaneku eesmärgiga kehtestada vajalikud sätted oma liikmete otsesteks ja üldisteks valimisteks ühtse menetluse kohaselt kõikides liikmesriikides või kõikidele liikmesriikidele ühistel põhimõtetel. Nõukogu kehtestab vajalikud sätted seadusandliku erimenetluse kohaselt ühehäälsel otsusega ning pärast nõusoleku saamist Euroopa Parlamendilt, kes teeb otsuse oma liikmete enamusega. Asjaomased sätted jõustuvad pärast seda, kui liikmesriigid on need heaks kiitnud kooskõlas nende põhiseadusest tulenevate nõuetega.“.

4.3.2 Euroopa valimissüsteemi tulevaste muudatuste praegune õiguslik alus on sarnane varasemaga, mis oli sätestatud EMÜ asutamislepingu artiklis 137 ja EÜ asutamislepingu artikli 190 lõikes 4.

4.3.3 Samuti on oluline mainida, et kehtestada tuleks leebem ja vähem invasiivne meetmetüüp, mis tugineks valimisi käsitleva 1976. aasta akti artiklile 13, kus on sätestatud, et kui akti rakendamiseks osutub vajalikuks meetmete vastuvõtmine, võtab need meetmed vastu nõukogu ühehäälselt assamblee ettepaneku põhjal ja pärast komisjoniga konsulteerimist, olles eelnevalt püüdnud saavutada assambleega kokkulepet lepituskomitee kaudu, mis koosneb nõukogust ja assamblee esindajatest.

10

[EÜT L 329, 30.12.1993, lk 34.](#)

4.3.4 Artikli 13 kohaselt võib meetmed vastu võtta, tingimusel et need on ette nähtud 1976. aasta aktis juba sisalduvate sätete või põhimõtete rakendamiseks. Rakendusmeetmete kohta peaks tegema ettepaneku Euroopa Parlament pärast komisjoniga konsulteerimist ja need võtab vastu nõukogu ühehäälselt.

4.3.5 11. novembril 2015 võttis Euroopa Parlament seadusandliku algatusena vastu resolutsiooni valimisi käsitleva Euroopa Liidu õiguse reformimise kohta (2015/2035(INL))¹¹. See algatus tugines eelmise raamistiku lähenemisviisile, millega ei loodud mitte ühtset valimismenetlust, vaid kehtestati ühised põhimõtted. Mõne liikmesriigi parlamendid on esitanud arvamused, milles väidetakse, et tegemist on subsidiaarsuse põhimõtte rikkumisega.

4.4 Märkused

4.4.1 Ainult ühes Euroopa Parlamendi valimissüsteemi käsitlevas õigusaktis on sätted ELi kodanike hääletamisõiguse kaitseks. Need käsitlevad vaid inimesi, kes elavad muus liikmesriigis kui nende päritoluriik.

4.4.2 Tegelikku hääletamisõigust, eriti puuetega inimeste õigust hääletada, ei käsitle ükski õigusakt.

4.4.3 Kuna kehtiva valimissüsteemi mis tahes muudatuse jaoks on vajalik suurema osa Euroopa Parlamendi liikmete toetus ja nõukogu ühehääline otsus ning seetõttu liikmesriikide heakskiit kooskõlas nende vastavatest põhiseadustest tulenevate nõuetega, pole tõenäoline, et seda süsteemi lähitulevikus oluliselt muudetakse. Sellegipoolest võib olla võimalik lühemas perspektiivis vastu võtta muudatused, mis pole vastuolulised, juhul kui Euroopa Parlament teeb ettepaneku selliste muudatuste vastuvõtmiseks ning tingimusel, et selline ettepanek on piiratud ulatusega. Lühemas perspektiivis võiksid ulatuslikku toetust koguda määrused, mille eesmärk on suurendada ELi puuetega kodanike tegelikku hääletamisõigust.

5. Hääletamisõiguse õiguslikud takistused

5.1 Hääletamisõigusest ilmajätmine

5.1.1 Intellektipuude või vaimse tervise probleemidega isikute huvide kaitseks on kogu ELis kasutusele võetud mitmesugused eestkoste kontseptsioonid. Nende ühine joon on see, et eestkostjale (keda nimetatakse ka hooldajaks, usaldusisikuks, huvide kaitsjaks, nõustajaks) antakse õiguslikud volitused langetada otsuseid peaaegu kõigis (täielik eestkoste) või mõnes (osaline eestkoste) nende eestkostetava eluvaldkonnas või vähemalt õigus eestkostetava mõningaid otsuseid heaks kiita või mitte (vetoõigus). Paljudes õigussüsteemides on sellised õiguslikud meetmed seotud eestkostetava õigus- ja teovõimega ning seega ka hääletamisõigusest ilmajätmisega.

5.1.2 Üheksa riigi õigussüsteemide kohaselt on paljud inimesed, kelle suhtes kohaldatakse eri kaitsemeetmeid (vähemalt täieliku eestkoste puhul), automaatselt poliitikas osalemisest kõrvale jäetud ja seega ei võimaldata neile hääletamisõigust. Need sätted sisalduvad tavaliselt

¹¹ Euroopa Parlamendi esimeeste konverents kiitis seadusandliku algatusraporti P8_TA(2015)0395 heaks 5. veebruaril 2015.

parlamentaarsetes õigusaktides ja mõnikord vahetult põhiseaduses. Nii on see **Bulgaarias, Küprosel, Eestis, Saksamaal, Kreekas, Leedus, Luksemburgis, Poolas ja Rumeenias.**

5.1.3 Seitsme riigi seaduste kohaselt ei tähenda isiku eestkoste alla andmine automaatselt tema hääletamisõigusest ilmajätmist. Eestkostja määrab tavaliselt kohus või kohtunik, kes langetab individuaalse hindamise alusel üldjuhul otsuse ka eestkostja kohustuste ulatuse kohta. Ühes riigis teeb sellise otsuse aga spetsiaalne arstlik komisjon. Seejärel võib kohus langetada ka eraldi otsuse jätta eestkostetav ilma õigusest hääletada. Nii võidakse teha **Belgias, Tšehhi Vabariigis, Prantsusmaal, Ungaris, Maltal, Portugalis** ja Sloveenias¹².

5.1.4 11 liikmesriigis (**Austria, Horvaatia, Taani**¹³, **Soome, Iirimaa, Itaalia, Läti, Madalmaad, Slovakkia, Hispaania, Rootsi**)¹⁴ ei või isikult hääletamisõigust mingil juhul ära võtta.

5.1.5 Menetlused kas eestkoste määramiseks, mis viib automaatselt hääletamisõiguse äravõtmiseni, või hääletamisõiguse äravõtmiseks individuaalse hindamise alusel on liikmesriigiti erinevad. Mõnes neist on asjaomased menetlused mõeldud vaid väga raskes tervislikus seisundis inimeste jaoks, kellel puudub võimalus teiste inimestega kontakti astuda, sellal kui teistes riikides peavad tuhanded inimesed läbima keerulise protsessi, mis mõnikord hõlmab isegi väga üksikasjalike küsimustega teadmiste testi¹⁵.

5.1.6 Vaid mõne liikmesriigi puhul on saadaval täpsed või ligikaudsed andmed puude tõttu hääletamisõigusest ilmajätute arvu kohta. Nende andmete põhjal võib aga eeldada, et riiklike õigusaktide alusel ei saa umbes 800 000 ELi kodanikku Euroopa Parlamendi valimistel osaleda. Selle olukorra ulatus on aga liikmesriigiti väga erinev. Näiteks **Portugal** ei ole umbes 100 inimesel võimalik oma hääletamisõigust kasutada, kuid on ka riike, kus see arv on üle 50 000. või isegi ligikaudu 300 000.

5.2 Hiljutised muudatused liikmesriikide seadustes

5.2.1 Viimastel aastatel võib liikmesriikide õigussüsteemides täheldada selget suundumust. Kõigi eestkoste alla antud isikute (kes jäävad ilma õigus- ja teovõimest) automaatse hääletamisõigusest ilmajätmise asemel liiguvad süsteemid lahenduste poole, mille puhul hääletamisõigust ära ei võeta või seda tehakse vaid piiratud arvul juhtudel, mille üle otsustab kohus individuaalse hindamise alusel.

5.2.2 Viimase kaheksa aasta jooksul tehti liikmesriikides järgmised muudatused:

- 1. jaanuaril 2012 **Ungaris** jõustunud uue põhiseadusega asendati varasem süsteem, mille alusel kõik õigus- ja teovõimest ilma jäetud kodanikud jäeti automaatselt ilma ka õigusest hääletada, süsteemiga, mille puhul on isikult hääletamisõiguse äravõtmiseks iga

12 Enamikus neist riikides on hääletamisõigusest ilmajätute arv väga väike.

13 Vt täpsemalt punktis 5.2.2.

14 Samuti Ühendkuningriigis.

15 Ühes liikmesriigis pidi inimene, kes soovis hääletamisõigust säilitada, muu hulgas vastama järgmistele küsimustele: mis on valguse kiirus? Kes oli Katariina Suur?

üksikjuhtumi puhul vajalik individuaalne kohtuotsus. Muudetud põhiseaduse artikli XXIII lõike 6 kohaselt ei ole õigust hääletada isikutel, kellelt kohus on hääletamisõiguse vaimupuude tõttu ära võtnud.

- **Läti** tsiviilseaduse paragrahvi 356 muudatuste kohaselt, mis tehti 29. novembril 2012 ja jõustusid 1. jaanuaril 2013, ei tohi piirata isiku isiklike mitterahalisi õigusi, mis tähendab ka, et õigus- ja teovõimest ilma jäetud isikutelt ei tohi hääletamisõigust ära võtta.
- 2012. aasta detsembris **Horvaatias** puuetega inimeste ombudsmani esitatud kriitikast ajendatuna ellu viidud õigusreformiga kaotati õigus- ja teovõimest ilma jäetud isikutelt hääletamisõiguse äravõtmine (valijate registri seaduse artikkel 64).
- **Tšehhi Vabariigis** 3. veebruaril 2012 vastu võetud ja 1. jaanuaril 2014 jõustunud uue tsiviilkoodeksiga kaotati automaatne hääletamisõigusest ilmajätmine ning selle asemel võib kohus piirata isiku õigus- ja teovõimet sedavõrd, kuivõrd isik ei suuda püsiva vaimse tervise häire tõttu õigustoiminguid teostada, ning kohus peab määratlema, millises ulatuses piiratakse isiku võimet teha sõltumatuid õigustoiminguid (artikli 57 lõige 1).
- **Belgias** 17. märtsil 2013 vastu võetud seadusega, millega reformiti puudesüsteeme ja kehtestati inimväärkusega arvestav uus kaitsestaatus, kehtestati õigus- ja teovõime eeldus. Eeldatakse, et kõigil inimestel (sealhulgas intellektipuudega inimestel) on võimaluste piires õigus ise oma õigusi kasutada. Rahukohtunik peab individuaalset süsteemi paika pannes täpsustama, millisteks toiminguteks pole kaitsealune isik eeldatavalt suuteline (nii varade halduse kui ka isiklike õiguste kasutamise osas). Nende toimingute hulka võidakse lugeda ka hääletamisõigus. Seega asendati võimalus, et mõned isikud jäetakse automaatselt hääletamisõigusest ilma, paindlikuma süsteemiga.
- **Irimaal** jõustus 2015. aasta abistatud otsustamise (õigus- ja teovõime) seadus 30. detsembril 2015. Selle seadusega kehtestati tänapäevane õigusraamistik, et aidata õigus- ja teovõimeraskustega täiskasvanutel otsuseid teha. Uus süsteem tagab erinevalt eestkostemudelist mitmesuguseid abivõimalusi (otsustamisel abistajad, kaasotsustajad ja otsustamisel esindajad). Selle lähenemisviisi tulemusel kaotati võimalus, et keegi jäetakse hääletamisõigusest ilma.
- 2016. aasta aprillis muutis **Taani** parlament kohalike omavalitsuste ja Euroopa Parlamendi valimistega seotud eeskirju. Sellest ajast peale on kõigil täiskasvanud kodanikel õigus neil valimistel hääletada. On veel riigi parlamendi (*Folketinget*) valimistega seotud piiranguid, kuna Taani põhiseaduses on sätestatud, et kui isik jäetakse ilma õigus- ja teovõimest, kaotab ta automaatselt õiguse hääletada riigi parlamendi valimistel. Ent alates 1. jaanuarist 2019, kui jõustus seaduslikku eestkostet käsitleva seaduse muudatus, millega lubati osalist eestkostet (paralleelselt varasema täieliku eestkostega), võivad kõik inimesed, kes on õigus- ja teovõimest vaid osaliselt ilma jäetud, hääletada ka riigi parlamendi valimistel.
- **Slovakkias** otsustas konstitutsioonikohus 22. märtsil 2017, et hääletamisõiguse kohtulik äravõtmine intellektipuude tõttu on vastuolus Slovakkia Vabariigi põhiseadusega. Need valimisseaduse sätted kaotasid kehtivuse 2017. aasta novembri lõpus kuus kuud pärast kohtuotsuse avaldamist.
- 5. detsembril 2018 võttis **Hispaania** Saadikute Kongress ühehäälselt vastu konstitutsioonilise seaduse nr 2/2018, millega muudetakse konstitutsioonilist seadust nr 5/1985, millega kehtestatakse üldine valimiskord, et tagada kõigi puuetega inimeste valimisõigus. Uus seadus jõustus 6. detsembril pärast selle avaldamist Hispaania ametlikus väljaandes (*Boletín Oficial del Estado*). Pärast asjaomast õiguslikku muudatust ei saa ühegi

puudega isikut hääletamisõigusest ilma jätta ja need, kes on sellest varem ilma jäetud, saavad selle õiguse automaatselt tagasi. Muudatus võeti vastu mõned aastad kestnud toetuskampaania tulemusel, mille korraldasid Hispaania puuetega inimeste peamised ühendused (CERMI, Grupo Social ONCE, Piena Inclusion, FIAPAS).

- 29. jaanuaril 2019 otsustas **Saksamaa** föderaalne konstitutsioonikohus, et riigi valimisseaduse sätted eestkoste all olevate isikute hääletamisõigusest ilmajätmise kohta on vastuolus põhiseadusega, kuid hääletamisõigusest ilmajätmine võib olla põhiseaduslikult õigustatud, kui seadus vastab konkreetsetele tingimustele. Selle otsuse järel on oodata valimisseaduse muudatust, millega tagatakse hääletusõigus vähemalt märkimisväärsele osale neist inimestest, kes on praegu hääletamise õigusest ilma jäetud;
- 16. veebruaril 2019 võttis **Prantsuse** rahvusassamblee vastu seaduse 2019.–2022. aasta kavandamise ja kohtureformi kohta, millega muu hulgas tunnistatakse kehtetuks valimisseadustiku artikkel, millega antakse eestkostekohtunikule õigus tühistada eestkoste all olevate täiskasvanute hääletusõigus. Seega on eeldatavasti kõigil kodanikel õigus hääletada järgmistel kohalikel valimistel hiljemalt 2020. aastal.

5.3 Märkused

5.3.1 Õigust hääletada Euroopa Parlamendi valimistel tuleb käsitada mitte üksnes puuetega inimeste õiguste konventsiooni ja muude ÜRO õigusaktide, Euroopa Liidu oluliste õigusaktide ning muude rahvusvaheliste asutuste vastu võetud oluliste dokumentide kontekstis, vaid eelkõige kui inimvääriskuse olulist osa.

5.3.2 Pole põhjust, miks abistamise või eestkoste mudelitel põhinevaid puuetega inimeste õigusi kaitsvaid sätteid peaks ühendama sätetega, mis ei luba neil inimestel hääletada, kasutades oma põhiõigusi kodanikena.

5.3.3 Euroopa Parlament ja teised ELi institutsioonid peaksid võtma kõik võimalikud meetmed, et kiirendada liikmesriikide õigussüsteemide muutmise protsessi, kaotamaks kõik puuetega inimeste hääletamisõigusega seotud õiguslikud piirangud.

6. Hääletamisõiguse tehnilised takistused

6.1 Puuetega inimeste juurdepääs teabele enne valimispäeva

6.1.1 Paljudes liikmesriikides on kehtestatud kord puuetega inimestele valimistega seotud teabe andmiseks nende vajaduste järgi kohandatud viisil. Sageli põhineb see kauaaegsetel tavadel ning neid tavasid pole seadustega sõnaselgelt ette nähtud. Kõnealuse teabe andmine on riigiasutuste ülesanne ning parteisid või kandidaate esindavate valimiskomisjonide, vabaühenduste või meedia oma algatusel ja oma kulul võetavad meetmed saavad seda teavet vaid täiendada, mitte seda asendada.

6.1.2 Õigus saada usaldusväärset teavet valimiste kuupäeva, hääletusmeetodi ja muude hääletamisviiside kohta kui valimisjaoskonnas hääletamine on lahutamatu seotud õigusega valimistel osaleda. Enamikus ELi riikides annavad valimiste eest vastutavad riigiasutused valijatele nende elukohas vajalikku põhiteavet ning mõnes riigis antakse ka infotelefoninumbrid

ja kõnealuse asutuse veebiaadress. Seda teavet antakse otse kodusesse saadetavate teabelehtede ja brošüüride kujul, samuti elumajades ja avalikes kohtades üles pandavate teadetena või ka kõigile valijatele saadetavatel spetsiaalsetel nimelistel hääletussedelitel, näiteks **Taanis** ja **Leedus**. Kaheksas liikmesriigis aga on riigiasutuste antav teave väga piiratud ning seda jagatakse üksnes meedia ja interneti kaudu.

6.1.3 Ainult mõnes riigis arvestatakse valijatele antava teabe puhul puuetega inimeste vajadustega. Näiteks:

- **Rootsis** annab valimisameti (*Valmyndigheten*) veebisait valijatele täielikku teavet mitte ainult rootsi ja veel 30 keeles, vaid ka kergesti loetavas rootsi keeles ja viipekeeles¹⁶;
- Samuti on **Rootsis** ja **Saksamaal**¹⁷ olemas „rääkiv“ veebiportaal, kus pimedad, vaegnägijad ja inimesed, kellel on raskusi teksti lugemisega (näiteks düsleksikud), saavad kuulata ette loetavat teavet;
- **Bulgaaria** keskvalimiskomisjon avaldas oma veebisaidil hääletusprotseduure tutvustava filmi, mis on suunatud puuetega inimestele. Film on ka viipekeeles;
- **Slovakkias** annab pimedate raamatukogu teabematerjalid hääletussedeliga hääletamise kohta ja kandidaatide täieliku nimekirja välja pimedate kirjas ning helisalvestisena;
- **Saksamaal** saavad pimedad ja vaegnägijad tellida hääletussedelitele spetsiaalsed šabloonid Saksa pimedate organisatsioonilt (*Deutscher Blinden- und Sehbehindertenverband*), kes on seadusega kohustatud neid šabloone tootma ja jaotama ning keda selleks rahastatakse avaliku sektori vahenditest. Šabloon saadetakse koos CD-ga, kus on juhised šablooni kasutamiseks ning ametlik teave valimiste kohta;
- **Hispaanias**¹⁸ ja **Poolas**¹⁹ avaldavad avaliku sektori asutused ja valitsusvälised organisatsioonid internetis pimedatele hääletajate hääletusmeetodeid tutvustavaid filme;
- **Tšehhi Vabariigis** saadab siseministerium üldise teabelehe (samal kujul, nagu jagatakse kõigile kodanikele) puuetega inimeste ametile, kust see edastatakse mitmele spetsiaalsele puuetega inimeste organisatsioonile, mis viivad selle teabe oma liikmete või klientide vajadustele vastavale kujule;
- **Belgias** salvestatakse enne valimisi õppematerjal, kus on juurdepääsetaval viisil näidatud, kuidas toimub elektrooniline hääletamine valimisjaoskondades²⁰;
- **Sloveenias** saadavad asjaomased ministeriumid enne kõiki valimisi haiglale ja hooldekodudele teate selle kohta, kuidas neis asutustes viibivad inimesed saavad oma hääletamisõigust kasutada;
- lisaks saadetakse **Sloveenias** riigi kõigisse majapidamistesse kinnitatud kandidaatide nimekirjad hiljemalt 15 päeva enne valimispäeva;

16 [Valmyndigheten - Teckenspråk.](#)

17 [Der Beauftragter - Barrierefreiheit - Wahlen.](#)

18 [https://www.youtube.com/watch?v=ThjZtOyIM3U.](https://www.youtube.com/watch?v=ThjZtOyIM3U)

19 [http://www.wyborybezbarier.org/braille.html.](http://www.wyborybezbarier.org/braille.html)

20 Nt [https://www.youtube.com/watch?v=8sWrV4S-P4c&feature=youtu.be.](https://www.youtube.com/watch?v=8sWrV4S-P4c&feature=youtu.be)

- **Rumeenias** loob alaline valimisamet veebipõhise kaardi, kuhu on kantud kõik valimisjaoskonnad; selle kaardi abil saavad valijad teada, kus asub valimisjaoskond ja kuidas sinna minna nende praegusest asukohast või kaardil valitud asukohast;
- **Soomes** rahastab justiitsministeerium pimedate kirjas valimistealase teabelehe koostamist ja levitamist, millega tegeleb Soome vaegnägijate liit (*Näkövammaisten liitto ry*). Teave lähenevate valimiste kohta avaldatakse veebis mitmes keeles, sh kirjalike brošüüridena lihtsas soome ja rootsi keeles ning videotena kahes viipekeeles (soome²¹ ja Soome rootsi), samuti lihtsas soome²², rootsi ja inglise keeles;
- **Poolas** on kohalike omavalitsuste veebisaitidel olemas teave puuetega inimeste valimisjaoskonnadesse transportimise võimaluse kohta;
- **Hispaanias** loob valijate loenduse amet spetsiaalse veebisaidi, kus valijad saavad sisestada oma riikliku ID-kaardi numברי või nime ja sünnikuupäeva, et saada teavet valimisjaoskonna ja valimiskomisjoni kohta, kus nad saavad hääletada.
- **Irimaal** on olemas tasuta infoliin, mis on kättesaadav ka valimiste päeval. Selle telefoninumber on lihtsasti meelde jääv (kajastab valimispäeva) ja sellel antakse puuetega inimestele üksikasjalikke selgitusi selle kohta, kuidas hääletada;
- kõik **Poola** riikliku valimiskomisjoni pressikonverentsid, mis on pühendatud valimistele ning kantakse televisioonis ja internetis üle, on kättesaadavad viipekeele tõlkega²³.

6.1.4 Liikumiskustega inimestele (sh ratastoolikasutajatele), pimedatele ja vaegnägijatele on väga oluline saada teavet selle kohta, kuidas on valimisjaoskond nende vajadustele kohandatud ja kas palve korral on võimalik saada riigiasutustelt abi. Eri riikides on õigus sellele teabele tagatud väga erinevatel viisidel. Mõnes riigis eeldavad riigiasutused, et kuna on õiguslik kohustus teha kõik valimisjaoskonnad juurdepääsetavaks, tuleb iga valimisjaoskond täielikult kohandada puuetega inimeste vajadustele. On rühm riike, kus kehtib kohustus hääletada valija elukohajärgses valimisjaoskonnas, mida pole võimalik muuta. Seetõttu leiavad ametiasutused, et sellisest teabest oleks vähe kasu, ning seda ei anta. Enamikus riikides püüavad ametiasutused seda olulist teavet siiski edastada – enamasti teevad seda telefoni teel või oma veebisaidi kaudu kohalikud omavalitsused, kellel on tavaliselt kohustus oma vastavates piirkondades valimisjaoskonnad valmis seada. Sageli on see teave saadaval ka valimiste korraldamise eest vastutava keskasutuse veebisaidil või infotelefoni kaudu. Mõnel juhul aga on konkreetse valimisjaoskonna juurdepääsetavuse kohta teabe hankimine äärmiselt ametlik, näiteks tuleb selleks esitada kirjalik taotlus.

6.1.5 ELis on ka palju positiivseid näiteid:

- **Leedus** on keskvalimiskomisjoni veebisaidil saadaval elektrooniline kaart, kus on ära märgitud liikumiskustega inimeste vajadustele kohandatud valimisjaoskonnad; samasugune lahendus on olemas **Poolas**;
- **Eestis** on võimalik saada lausa väga üksikasjalikke tehnilist laadi vastuseid, kuna igal valimisjaoskonnal on oma telefoninumber;

21 <https://www.youtube.com/watch?v=8vOHkq7ugUA&index=1&list=PLBOD3s07Ie2xrtsEnxJT5g LZ6U5zBHEI>.

22 <https://www.youtube.com/watch?v=482izpHIOqY>.

23 Nt <https://www.youtube.com/watch?v=S9tStaM5XSQ>.

- **Saksamaal** peab kõigile valijatele saadetakse valimistealane teade sisaldama teavet selle kohta, kas valimisjaoskond on liikumisraskustega inimestele juurdepääsetav või mitte, ning teeninduse telefoninumbrit, kust saab teavet juurdepääsetavate valimisjaoskondade kohta.

6.1.6 Märkused

- a) Teave valimiste kuupäeva, põhieeskirjade ja võimalike hääletamisviiside kohta, samuti puuetega inimeste vajadustele kohandatud kohta tuleb edastada selliselt, et oleks arvesse võetud valijate võimalikke puude liike, pidades eelkõige silmas pimedate, vaegnägijate, kurtide ja intellektipuudega inimeste vajadusi.
- b) Sellist teavet koostades ja edastades peaksid riigiasutused tegema koostööd puuetega inimesi esindavate organisatsioonidega, tagamaks, et teave edastatakse võimalikult tõhusal viisil. Riigiasutused peaksid kaaluma ka asjaomaste organisatsioonide tegevuse rahastamist.
- c) Puuetega inimestel on iseseisev liikumine sageli piiratud ja nad sõltuvad rohkem neid ümbritsevate inimeste toetusest. Seepärast on väga oluline anda teavet otse puude konkreetsete vajadustega kohandatud viisil. Kuigi avalik meedia ja internet on olulised sidevahendid, ei saa need olla selliste inimesteni jõudmiseks ainus kanal.
- d) Igal valijal ELis peaks olema võimalik hõlpsalt teada saada, kui juurdepääsetav on konkreetne valimisjaoskond inimestele, kelle iseseisev liikumine on piiratud.
- e) Väga oluline on võimalus saada teavet telefoni teel ja lisaküsimusi esitades. Üks murekoht on see, et niisugust lahendust pakuvad praegu vaid vähesed liikmesriigid, ehkki see peaks olema laialdaselt kättesaadav.
- f) Üks tõhusaim viis intellektipuudega inimestele asjakohase teabe edastamiseks näib olevat piltide kasutamine. Seda vahendit kasutatakse Euroopa Liidus aga väga harva.

6.2 Hääletamine valimisjaoskonnas

6.2.1 Kõige tavalisem, populaarseim ja mõnes riigis ainus viis valimistel osaleda on hääletamine valimisjaoskonnas. Seepärast on väga oluline, et need valimisjaoskonnad oleksid eri puuetega inimestele täielikult juurdepääsetavad ning et valimiskomisjonid kui valimisjaoskondades valimisprotsessi eest vastutavad organid oleksid varustatud vajaliku abi osutamiseks vastavalt asjaomaste inimeste vajadustele ning et neil oleks luba seda teha. Muid õiguslikke ja korralduslikke lahendusi, mis võimaldavad sellistel valijatel osaleda (nt posti teel hääletamine, hääletamine teisaldatava hääletuskasti abil, volituse teel hääletamine, eelhääletamine mõnes valimisjaoskonnas) võivad olla puuetega inimeste jaoks täiendavad variandid, kuid need ei tohiks asendada nende inimeste õigust valimispäeval isiklikult valimisjaoskonnas hääletada.

6.2.2 12 liikmesriigis pole puuetega inimestel õigust valimisjaoskonda vahetada – näiteks kui nad peavad teist valimisjaoskonda oma puuet silmas pidades enda jaoks mugavamaks kui enda elukohajärgset valimisjaoskonda. Õnneks on 15 liikmesriigis selline võimalus olemas. Tavaliselt on menetlus lihtne. Näiteks:

- **Ungaris** saab igatüks (riikliku valimisameti veebisaidi kaudu, ise kohaliku omavalitsuse büroosse kohale minnes või saates taotluse posti teel) teatada oma vajadusest juurdepääsetava valimisjaoskonna järele isegi vaid kaks päeva enne valimisi. Sarnane kord on ka mõnes teises liikmesriigis, näiteks **Sloveenias**, kus sooviavalduse tähtaeg on kolm päeva enne valimisi, ja **Taanis**, kus tähtaeg on kaheksa päeva enne valimisi;
- **Itaalias** on see võimalik isegi valimispäeval ning lisaks võimaldavad kohalikud omavalitsused liikumiskustega inimestele transporti nende vajadustele vastavas valimisjaoskonda. Transporti võimaldatakse ka **Bulgaarias**;
- **Horvaatias** ja **Poolas** on valijatel kaks võimalust – nad saavad hääletada mujal kui oma alalises elukohas, tingimusel et nad teevad vajalikud eelregistreerimise toimingud (registreeruvad mujal kui oma alalises elukohas hääletavate valijate registris), või hangivad loa, mis võimaldab neil hääletada mis tahes valimisjaoskonnas;
- **Slovakkias** saab valija taotleda valijakaarti isiklikult oma alalise elukoha omavalitsuses isegi viimasel tööpäeval enne valimispäeva (sel juhul antakse kaart talle kohe kätte) või kirja või e-posti teel vähemalt 15 tööpäeva enne valimispäeva (sel juhul saadab omavalitsus kaardi kolme tööpäeva jooksul alates taotluse kättesaamisest);
- **Leedus** võeti kasutusele väga paindlik menetlus, mille puhul saab sooviavaldust esitada valimispäeval valija valitud valimisjaoskonnas; valimiskomisjon saadab valija elukohajärgsesse valimisjaoskonda elektroonilise taotluse ning pärast elektroonilise kinnituse saamist selle kohta, et valija pole hääletanud üheski muus valimisjaoskonnas, lisatakse isik selle valimisjaoskonna valijate nimekirja;
- ka **Madalmaades** on võimalik hääletada vabalt valitud valimisjaoskonnas;
- **Saksamaal** võib iga valija taotleda valimiskaarti (*Wahlschein*) kuni eelviimase päeva kella 18ni enne valimispäeva ning selle hääletuskaardiga on isikul võimalik hääletada ükskõik millises valimisjaoskonnas, mis asub tema halduspiirkonnas või linnas.

6.2.3 Valimisjaoskondade puuetega inimeste vajadustele kohandamise küsimusega tegeletakse liikmesriikide eri seaduste alusel väga erinevalt. Üheteistkümnes ELi riigis rakendatakse üldpõhimõtet, et kohandada tuleb kõik valimisjaoskonnad. Täpsem vaatlus näitab aga, et juurdepääsetavust mõistetakse tegelikkuses üsna kitsalt – selle all peetakse silmas üksnes füüsiliste takistuste puudumist ratastoolikasutajatele, kes saavad valimisjaoskonda saatjatega, kes võivad vajaduse korral aidata ratastooli lükata. Mitmetele muudele probleemidele pole aga tähelepanu pööratud, näiteks pimedate vajadused, selliste alade asjakohane korraldus, kus inimesed liiguvad ühest kohast teise, ning valimisjaoskonnas olevate ametlike teadete ülesehitus ja esitusviis. Kuues liikmesriigis puuduvad eeskirjad valimisjaoskondade puuetega inimeste vajadustele kohandamise kohta. Mitmes liikmesriigis on valimisjaoskondade juurdepääsetavus üldreegel, mida tuleb valimisjaoskondade asukoha valimisel arvesse võtta.

6.2.4 Vaid mõned liikmesriigid on realistlikult tõdenud, et ei suuda kõiki valimisjaoskondi lühikese aja jooksul täielikult kohandada. Samas on nad mõistnud vajadust kehtestada konkreetne

kohustus tagada vähemalt mõne valimisjaoskonna juurdepääsetavus, võttes selleks kasutusele kvantitatiivsed näitajad:

- **Poolas** peab vähemalt 50 % valimisjaoskondadest olema juurdepääsetavad;
- **Austrias** peaks igas omavalitsuses ja igas Viini rajoonis olema vähemalt üks juurdepääsetav valimisjaoskond;
- **Ungaris ja Iirimaa** peab igas asumis olema vähemalt üks juurdepääsetav valimisjaoskond.
- **Leedus** allkirjastasid keskvalimiskomisjon, Leedu puuetega inimeste foorum ja Leedu kohalike omavalitsuste liit 26. novembril 2018 kokkuleppe tagamaks, et vähemalt 50 % valimisjaoskondadest on täielikult juurdepääsetavad.

6.2.5 Valimisjaoskonnad asuvad kõige sagedamini avalikes hoonetes (nt koolid, tervishoiuasutused, kohalikud haldusasutused), mida saab valimisteks tasuta kasutada. Kahjuks on sageli tegemist vanade hoonetega, mis ei vasta puuetega inimeste vajadustele. **Leedus** leiti huvitav lahendus²⁴. Kui valimisjaoskondi ei ole võimalik kohandada ja varustada vastavalt puuetega inimeste vajadustele, tuleks valimisjaoskondade jaoks üürida sobivad ruumid ja asjaomased kulud kaetaks riigieelarvest.

6.2.6 Sageli soovib puuetega valija, et temaga tuleks valimisjaoskonda kaasa tema enda valitud saatja, kes saab aidata vähemalt mõne hääletamisega seotud toiminguga, nagu hääletusedelile võtmine, valiku hääletusedelile märkimine või sisestamine ning hääletusedelile hääletuskasti panemine. Enamikus liikmesriikides on selline abi lubatud ja seda valdkonda reguleerivad eeskirjad on väga paindlikud. Valija otsus abistaja kasutamiseks on üldiselt siduv ja keegi ei saa seda vaidlustada. Kõige tavalisem piirang on see, et valimiskomisjoni liige ei saa abistaja rollis olla. **Rootsis, Luksemburgis, Taanis ja Saksamaal** aga näiteks võib valija määrata ka sellise komisjoni liikme oma abistajaks, **Soomes** võib määrata abistajaks nii komisjoniliikme kui ka igas valimisjaoskonnas kohal viibiva nn valimisabilise ning **Ungaris** võib valijat abistada kas vabalt valitud isik või siis kaks koos tegutsevat komisjoniliiget.

6.2.7 Paljudes riikides pole vanusepiirangut ja seega võib abistajaks olla ka isik, kes pole veel valimisealine (nt valija laps või lapselaps). Nii on näiteks **Prantsusmaal, Belgias, Poolas, Saksamaal, Rootsis, Austrias ja Leedus**. Paljudes riikides kehtib aga nõue, et abistaja peab olema valimisõiguslik (ja seega vastama vanusepiirangule), ning võib olla isegi nõutud, et abistajal peab olema õigus selles konkreetses valimisjaoskonnas hääletada. See tekitab valijatele raskusi ja mõnel juhul võib neid hääletamast takistada. Vahel nõutakse valimiskomisjonilt hindamist, kas puuetega valija määratud abistaja suudab abi osutada või kas konkreetne valija vajab tegelikult abistajat. Ühes liikmesriigis peavad valijad andma kõigepealt vande, et nad on tõepoolest pimedad ja vajavad abistajat. Seaduses on täpsustatud vande tekst ja ka üksikasjalikud küsimused valitud abistajale. Kogu menetlus tuleb lõpule viia vähemalt kaks tundi enne valimisjaoskonna sulgemist, vastasel korral võidakse abistajaga hääletamisest keelduda. Neid nõudeid, samuti eeskirju selle kohta, millist liiki puude korral on valijal õigus abistajale (nt ainult pimedad), ja nõudeid, et valijad (peamiselt vaegnägijad) esitaksid arstitõendi

selle kohta, et nad ei suuda iseseisvalt hääletada ja vajavad abi, tuleks pidada põhjendamatuks. Sama kehtib nõude kohta, et puuetega inimest saatev abistaja tuleb eelnevalt registreerida.

- 6.2.8 Küsitav on kahes riigis kehtiv eeskiri, mille kohaselt võivad abistaja ülesandeid täita üksnes valimiskomisjoni liikmed. See on vastuolus salajase hääletuse põhimõttega, eriti väikestes kogukondades, kus kõik tunnevad kõiki, ja seetõttu ei pruugi inimesed valimistest osa võtta.
- 6.2.9 Enamikus liikmesriikides on kohustuslik kasutada spetsiaalset ala (nt hääletuskabiini), et märkida oma valik segamatult hääletusedelile. Enamasti aga ei kohaldata seda eeskirja piiravalt. Samuti kehtib paindlik lähenemisviis nõude puhul, et hääletuskabiini võib korruga kasutada üks isik, äärmisel juhul koos oma abistajaga.
- 6.2.10 Kui **Slovakkias** pole valimisjaoskond puuetega inimesele juurdepääsetav, tuuakse hääletusedel ja hääletuskast valimisjaoskonnast välja, et inimene saaks hääletada. **Belgias** võib valija kasutada spetsiaalselt puuetega inimeste vajadustele kohandatud ja juurdepääsetavas kohas asuvat hääletuskabiini, mis võib olla ka väljaspool valimisjaoskonda. **Horvaatias** viivad valimiskomisjoni liikmed hääletusedeli jaoskonnast välja ja annavad inimesele, kes ei ole võimeline valimisjaoskonda pääsena, võtavad hääletusedeli, mille on märgitud tehtud valik ja mille asjaomane inimene on pannud ümbrikusse ning viivad selle siis valimisjaoskonda sisse, võtavad hääletusedeli ümbrikust ja panevad selle hääletuskasti.
- 6.2.11 Valimisjaoskondade, sh hääletuskabiinide korraldus eri liikmesriikides tekitab mitmeid muresid. Ükski ELi liikmesriik pole kasutusele võtnud ammendavaid lahendusi, et standardida valimisjaoskondade sisseseadmist ja töökorraldust, nii et need oleksid kõigi valijate jaoks kasutajasõbralikud. **Poolas** aga on näiteks väga konkreetsed eeskirjad, millega on kehtestatud standardid, mida peavad täitma valimisjaoskonnad, mis ametlikult tunnustatud puuetega inimestele juurdepääsetavaks. **Belgias** koostatakse enne kõiki valimisi kohalikele omavalitsustele üksikasjalik juhend selle kohta, kuidas valimisjaoskondi sisse seada. Need juhised avaldatakse internetis, et need oleksid ka valijate jaoks laialdaselt kättesaadavad. Neis on muu hulgas täpsustatud teadete kirjasuurus, koridoride minimaalne laius, kaldteede ja hoovi kallak, parkimisalade loomine valimisjaoskondade ees ja hääletuskastide mõõtmed²⁵.
- 6.2.12 Väga levinud viga on kontseptsiooni puudumine ala jaoks, kus inimesed liiguvad ühest kohast teise, ning seetõttu ei pöörata tähelepanu üksteisele järgnevate hääletusetappide asukohtadele valimisjaoskonnas (valija registreerimine ja hääletusedelite kättesaamine, hääletuskabiinid ja hääletuskastid). See tähendab, et valijad peavad sageli üksteisest kitsastes kohtades mööduma, see aga on tülikas mitte ainult puuetega inimestele, vaid teistelegi.
- 6.2.13 Kõige sagedasemate probleemide hulka kuuluvad liiga väikesed hääletuskabiinid, ratastoolikasutajate olulised raskused nende kasutamisel (näiteks tuleb sageli tool eest võtta, et ratastooliga laua juurde pääseda), valikuvõimaluste puudumine, kuidas hääletusedelit täita (istudes või seistes), liiga väikesed laudad hääletusedeli täitmiseks (näiteks saab valija oma koti sageli üksnes põrandale asetada), hääletuskasti pilu selline asukoht, mis takistab mõnel puuetega valijal hääletusedelit iseseisvalt kasti lasta.

6.2.14 Enamikus riikides on eeskirjad hääletussedeli hääletuskasti panemise osas paindlikud. Hääletussedeli võib hääletuskasti panna lisaks valijale ka muu valija määratud isik. Kui valimisjaoskonda minnakse kogu perega, teevad seda sageli lapsed. Näiteks **Tšehhi Vabariigis**, **Saksamaal** ja **Kreekas** saab abi osutada ka mis tahes komisjoniliige, isegi kui nad pole abistajaks määratud, ja **Portugalis** antakse hääletussedel alati valimiskomisjoni esindajale, kes paneb selle hääletuskasti. Murettekitav on aga viimase kontakti põhimõte, st kahes riigis kehtiv tava, mille kohaselt peab valija, sh puuetega valija, olema viimane inimene, kes hääletussedelit enne selle hääletuskasti panemist puudutab.

6.2.15 Valimistel osalemise oluline külg on juurdepääs valimisjaoskonnas antavale teabele. Riikide õiguses on täpselt määratletud valimisjaoskonnas saadaoleva teabe ulatus, mis piirdub kahe teemaga – ametlik põhiteave kõigi kandidaatide kohta ja hääletamisjuhised. Enamasti annavad valimiskomisjoni liikmed puuetega inimestele suulisi selgitusi, nii et mured saavad kiiresti lahendatud ja teave edastatakse konkreetse valija vajadustele kohandatud viisil. Probleemid võivad tekkida siis, kui selgitusi vajav inimene on kurt ja kasutab viipekeelt, kuna vaid mõnes liikmesriigis on võimalik kasutada veebi teel kättesaadavat viipekeeletõlki.

6.2.16 Sageli on valimisjaoskondades ametlikud teated, mille on väljastanud valimisi läbi viiv riigiasutus. Levinud viga on selliste teadete paigutamine ebamugavale kõrgusele, st nii, et neid ei saa lugeda näiteks ratastoolikasutajad. Samas on näiteks **Poolas** eeskirjadega sõnaselgelt ette nähtud, et teave peab olema kõigi jaoks loetav.

6.2.17 Mõnes riigis on kasutusele võetud ka konkreetse puudega inimestele suunatud täiendavad lahendused, mis on saadaval valimisjaoskondades:

- **Hispaanias** trükitakse valimisi ja juurdepääsetavust käsitlevad hõlpsasti loetavad teabelehed, mis on saadaval valimiste veebisaidil, välja ja saadetakse igasse valimisjaoskonda – need teabelehed koostab kõigiks valimisteks siseministerium koostöös puuetega inimeste peamiste organisatsioonidega;
- **Leedus** on valimisjaoskondades saadaval keskvalimiskomisjoni teabelehed, kus on kirjalik teave selle kohta, kuidas hääletada, ja mis antakse välja ka pimedate kirjas;
- **Maltal** on seaduses sätestatud, et igas valimisjaoskonnas peavad olema heliesitusseadmed ja pimedate kirjas šabloon, mis sisaldab hääletussedelil olevate kandidaatide ja erakondade loetelu;
- **Portugalis** ja **Iirimaa** on igasse valimisjaoskonda paigutatud suurendatud koopia hääletussedelist;
- mõnes liikmesriigis (nt **Rootsi**, **Belgia**, **Madalmaad**) võivad valijad kasutada igas valimisjaoskonnas saadaolevat suurendusklaasi.

6.2.18 Märkused

- a) Olenemata kehtivatest eeskirjadest ei ole suurem osa valimisjaoskondadest ELis täielikult ega üldiselt kohandatud eri puuetega inimeste vajadustele ja seda probleemi ei saa kiiresti lahendada. Seepärast on praegu antud olukorras parim lahendus lubada puuetega inimestel

vajaduse korral valimisjaoskonda vahetada, kui valimisjaoskond on neile määratud elukoha alusel. Selle muudatuse jaoks vajalik haldusmenetlus peaks olema lihtne ja kiire.

- b) Kõik puuetega valijad peaksid saama vabalt valida isiku, kes neid valimisjaoskonnas hääletamise ajal abistab. Selliste abistajatega seotud täiendavad tingimused paljudes riikides ei näi olevat õigustatud.
- c) Paljudes riikides on kasutusele võetud huvitavad ja praktilised meetmed, mis võimaldavad eri puuetega valijatel valimisjaoskondades teabele hästi juurde pääseda. Neist kõige olulisemad, mida on ka võimalik kiiresti rakendada, on järgmised: ametlike teadete ja hääletussedeli koopiade esitamine sobivas suuruses ja sellisel kõrgusel, et neid oleks lihtne lugeda; pimedatele teabe kättesaadavaks tegemine pimedate kirjas; võimalus kasutada veebipõhist viipekeeletõlki.
- d) Äärmiselt oluline on koostada väga üksikasjalikud põhimõtted (õigusnormide või kohalikele omavalitsustele ja valimiskomisjonidele suunatud juhiste kujul) selle kohta, millistes rajatistes ja kuidas peab olema korraldatud valimiskomisjonide töö. Nende eeskirjadega tuleks muu hulgas ette näha sellise struktuuriga alade tagamine, kus inimesed saaksid takistamatult liikuda; hääletuskabiinide suurus, asukoht ja varustus; hääletuskasti juurdepääsetavus; parkimiskorraldused ja juurdepääs valimisjaoskonnale.

6.3 Hääletussedel

6.3.1 Euroopa Parlamendi valimistel hääletamise viis on ELis riigiti väga erinev. Sageli on see üks tegureid, mis määrab, kas puuetega inimestel on tegelikult võimalik iseseisvalt hääletada. Mõnikord on hääletussedeli ülesehitus ja nõutav hääletamisviis ületamatuks takistuseks ning hääletamisel on vaja teise inimese abi, kellele tuleb avaldada oma tehtud valik.

6.3.2 Kui valimissüsteem näeb ette, et hääletaja peab tegema teatud toimingut ja võib lisaks teha mingi muu toimingut (nt tuleb märkida erakond ja sellele lisaks võib soovi korral märkida eelistatud kandidaadi), peab süsteem tagama puuetega valijatele võimaluse kõigi oma õiguste kasutamiseks.

6.3.3 Toiminguid, mida hääletajad peavad liikmesriikides hääletamiseks tegema, on kolme liiki:

- märke tegemine ettenähtud kohta hääletussedelil („x“, „+“, „v“, kastikese äravärvimine, numbrile ringi ümber tõmbamine);
- erakondade nimesid sisaldavate kaartide hulgast ühe kaardi valimine;
- millegi kirjutamine hääletussedelile (number, nimi või perekonnanimi).

6.3.4 Nende hääletamistoimingute liikide põhjal saab liikmesriigid jagada järgmistesse kategooriatesse:

- riigid, kus hääletamine seisneb märke tegemises (nt „x“, „+“), numbrile ringi ümber tõmbamises või konkreetse kastikese äravärvimises ühes või mitmes kohas valimissedelil (näidates ära erakonna või konkreetse kandidaadi või kandidaadid erakondade nimekirjast):

Austria, Belgia, Bulgaaria, Horvaatia, Küpros, Taani, Saksamaa, Ungari, Luksemburg, Madalmaad, Poola, Portugal, Rumeenia ja Sloveenia;

- riigid, kus valija valib saadud pakist esmalt erakonna nimega kaardi ja teeb seejärel valiku kandidaatide hulgast, tehes märke (nt „x“ või „+“) või värvides ära konkreetse kastikese: **Tšehhi Vabariik, Kreeka, Läti, Slovakkia;**
- riigid, kus hääletamine seisneb märke tegemises erakonna nime kõrvale, kuid hääletajal tuleb või ta võib kirjutada ka konkreetse kandidaadi (või kandidaatide) numbrilise või perekonnanime: **Itaalia, Leedu;**
- riigid, kus hääletamine seisneb valiku kirjutamises hääletusedelile (erakonna nimi, konkreetse kandidaadi number või perekonnanimi): **Soome ja Eesti;**
- riigid, kus valijad ei tee ühtki märget ega kirjuta midagi valimisedelile – nad valivad saadud pakist kaardi erakonna nimega ja panevad selle hääletuskasti: **Prantsusmaa ja Hispaania;**
- riigid, kus eelistused märgitakse numbritena kandidaatide perekonnanimede juures olevatesse kastikesse: **Malta ja Iirimaa;**
- keerulise hääletusedelisüsteemiga riik: **Rootsi** (kõigepealt tuleb valida kolme eri värvi kaardi vahelt ja sõltuvalt konkreetsest kaardist on mõnikord võimalik märgistada kastike või kirjutada erakonna või kandidaadi nimi).

6.3.5 Valijate jaoks, kes saavad hääletusedelile, kuhu on trükitud kandidaatide ja erakondade nimed, on äärmiselt oluline kirja ja hääletusedelile suurus. Kirjasuuruse ja sageli ka hääletusedelile suurus määrab tavaliselt valimiste korraldamise eest vastutav ametiasutus. On aga ka riike, kus hääletusedelile mõõtmed on seadusega kindlaks määratud. ELi riikides on see väga erinev, ulatudes A4-formaadist kuni isegi suuremate formaatideni kui A2. **Belgias** on väga huvitavad eeskirjad hääletusedelile pikkuse kohta, mis võib sõltuvalt piirkonnast olla 36 või 72 cm, **Küpros** on aga otsustanud, et hääletusedelile maksimaalne suurus peaks olema 16 x 70 cm. **Bulgaarias** koostatakse suure kandidaatide arvu korral spetsiaalne brošüür.

6.3.6 Kõige levinum ja samas lihtsaim Euroopa Parlamendi valimistel hääletamise viis on märkida kandidaadi nime või erakonna nime kõrvale olevasse kastikesse „x“ vms. Seda lahendust kasutatakse 12 riigis, kusjuures kahes riigis tuleb kastike ära värvida ja kahes teises riigis tuleb „x“ märkida nime või perekonnanime juurde, aga selleks pole ette nähtud konkreetset kohta.

6.3.7 Muud viisid valiku märgistamiseks on muu hulgas kandidaadi tunnusnumbrile ringi ümber tõmbamine (**Slovakkia, Sloveenia**) või kandidaadi nime kõrvale märke tegemine valmiskomisjonilt saadud templiga (**Rumeenia**). **Luksemburgis** käsitatakse ringi või märke („x“ vms) tegemist hääletusedelile ülemisse ossa kogu nimekirja toetamisena, ehkki valijal on ka õigus jagada oma kuus häält eelistatud kandidaatide vahel; üks kandidaat võib saada kuni kaks häält (selleks tehakse nime kõrvale kaks ristikest („x“)).

6.3.8 Enamiku liikmesriikide seadused on hääletusedelile tehtavate märgete kvaliteedi osas paindlikud, ehkki näiteks **Poolas** peavad ristikesse kaks kriipsu ettenähtud kastikeses ristuma, et hääl oleks kehtiv. Paljudes riikides ollakse aga seisukohal, et kui valija kavatsuste osas ei ole kahtlusi, siis pole vaja liiga ametlikke eeskirju, mille kohaselt näiteks peetakse häält kehtetuks, kui kahe joone ristumiskoht pole täpne või kui ring pole täielik. Näiteks **Portugal** võetakse

häält arvesse, kui see näitab selgelt valija tahet, isegi kui valija tehtud mäрге pole laitmatu või asub kastikesest väljas.

- 6.3.9 Hääle kehtivuse küsimus on seotud tehniliste vahendite kättesaadavusega, mis võimaldavad puuetega inimestel, eriti pimedatel ja nägemispuudega isikutel ning piiratud käelise suutlikkusega inimestel iseseisvalt hääletada ja olla kindlad, et saadakse õigesti aru, kellele hääle on antud ja et see kehtib. Seitsmes liikmesriigis on valijal võimalik saada hääletussedelile spetsiaalne kate, mis näitab täpselt ära, kuhu vajalik mäрге teha tuleb²⁶. Ent mõnes neist ei ole pimedate kirja märke, mistõttu on pimedatel inimestel äärmiselt keeruline iseseisvalt hääletada. Teistes riikides pole selliseid lahendusi pimedatele, vaegnägijatele ega inimestele, kellel on raske selgelt kirjutada, mis tähendab, et nad sõltuvad hääletamisel oma lähedaste või sõprade abist.
- 6.3.10 Seitsmest riigist, kus valija valib kõigi erakondade nimesid sisaldavate kaartide pakist soovitud erakonna (valimiskomisjoni) nimega kaardi (hääletamisprotseduuri ainsa või esimese etapina), on vaid kaks liikmesriiki (**Hispaania** ja **Rootsi**) võtnud kasutusele meetmed, mis võimaldavad pimedatel iseseisvalt soovitud kaart üles leida – kaardid on suletud pimedate kirjas tähistatud ümbrikutesse, nii et soovitud kaarti on lihtne välja võtta.
- 6.3.11 Seitsmes liikmesriigis kirjutavad valijad hääletussedelile valitud kandidaadi registreerimisnumbri või nime või selle erakonna nime, kelle poolt nad hääletavad. See lahendus tekitab paljudele inimestele tõsiseid raskusi ja suurendab ohtu, et nende hääle tunnistatakse (sageli puudest tingitud) loetamatu käekirja tõttu kehtetuks, nende eelistusi konkreetsete kandidaatide osas ei võeta arvesse või arvesse võetakse üksnes nende hääle konkreetsetele erakondadele. Ühe liikmesriigi puhul põhjustab mis tahes muu märk või sõna, välja arvatud kandidaadi registreerimisnumber, hääletussedeli käsitlemist tühisena. Neist liikmesriikidest pakub üksnes **Malta** vaegnägijatele abi – sooviavalduse korral võimaldatakse pimedate kirjas šabloon ja heliesitusseadmed, kuid ette pole tarvis teatada ja kui isik ei ole ikka suuteline hääletama, aitavad vajaduse korral valimisabilised; abistamise ajal on hääletuskabiinide ala teistele suletud.
- 6.3.12 Mõnes liikmesriigis ei seisne hääletamine ühes lihtsas toimingus; valijal on mitmeid eri valikuvõimalusi, millest võib olla raske aru saada. **Leedus** on võimalik valida null kuni viis eelistatud kandidaati; **Slovakkias** on võimalik valida kuni kaks kandidaati; **Luksemburgis** on valijal konkreetne arv hääli, mida saab kandidaatidele anda, ja ühele kandidaadile võib isegi anda kaks hääle; **Maltal** järjestatakse vastavalt oma eelistusele kuni viis kandidaati ning **Rootsis** peab valija esmalt valida ühe kolmest hääletussedelist ja seejärel tegutsema ühel mitmest viisist sõltuvalt valitud kaardist ning mõnel juhul on lisaks nimekirjast eelistatud kandidaadi valimisele võimalik kirjutada ka isiku nimi, keda nimekirjas ei ole. Nende riikide ametiasutuste väljaantavates juhistes püütakse selgitada, mida valijatele pakutavate eraldi valikuvariantide kasutamine kaasa toob. **Rootsis**, kus on kõige keerulisem süsteem, on plakatid, kus on piltide abil samm-sammult näidatud, kuidas hääletada.

26

Ka Iirimaa on sellised katted kättesaadavad, kuid ainult rahvahääletusel ja presidendivalimistel.

6.3.13 Märkused

- a) Puuetega valijate jaoks on hääletamise tehniline külg sama oluline kui juurdepääs teabele või juurdepääs valimisjaoskonnale. Kõige mugavam lahendus on valiku tegemine, tehes piisavalt suurde kastikesse ristikese („x“) vms märke. Pimedatele, vaegnägijatele ja inimestele, kellel on raske pastapliiatsiga selgelt kirjutada, on väga heaks lahenduseks hääletussedelitele pandavad spetsiaalsed katted, mis on märgistatud pimedate kirjas ja kus on hõlpsasti loetav tekst (nt ainult kandidaatide tunnusnumbrid). Vajadus hääletamisel ring joonistada, nt tõmmata ring ümber kandidaadi tunnusnumbri, on oluline takistus valijatele, kellel on käte kasutamine piiratud.
- b) Kui valija valib saadud kaartide pakist erakonna nimega kaardi, peab eraldi erakondade kaartide esikülg olema piisavalt suur ja kõik kaardid tuleb trükkida ka pimedate kirjas või panna pimedate kirjas märgistatud ümbrikutesse, et pimedad saaksid valida õige kaardi.
- c) Hääletamine, kirjutades hääletussedelile kandidaadi numbrit või nime või erakonna nime, on tülikas ja on oht, et häääl loetakse kehtetuks. Seepärast tasub olenemata riigi valimistraditsioonidest kaaluda selle eeskirja muutmist.
- d) Intellektipuudega inimeste jaoks tuleks teavet hääletamisprotseduuri kohta vastavalt kohandada. Kõige parem on kasutada lihtsate lausetega teksti või piltjuhiseid. See on eriti oluline riikides, kus on keeruline hääletusprotsess, mille käigus valija peab tegema mitu otsust ja sooritama seonduvaid toiminguid. Valijatele tuleb selgitada nii järgnevaid samme hääletusprotsessis kui ka nende tagajärgi.

6.4 Eelhääletamine (enne ametlikku valimispäeva) spetsiaalsetes valimisjaoskondades

6.4.1 Kümme liikmesriiki pakuvad vähemalt teatud valijarühmadele võimalust eelhääletada, tulles isiklikult kohale spetsiaalsesse valimisjaoskonda, mis asub tavaliselt kohaliku omavalitsuse ruumides. Need valimisjaoskonnad asuvad ruumides, mis on kohandatud selliste inimeste vajadustele, kelle iseseisev liikumine on piiratud.

6.4.2 Kaheksas riigis saavad seda võimalust kasutada kõik kodanikud, kahes aga on eelhääletamine lubatud vaid teatavatele kodanikurühmadele. Puue ei ole õigustus eelhääletamiseks; eelhääletada lubatakse aga inimestel, kes viibivad või eeldatavalt viibivad valimispäeval haiglas.

6.4.3 Enamikus riikides ei ole valijatel eelhääletamiseks tarvis haldustoiminguid teha. Mõnes riigis nõutakse siiski eelnevat registreerimist, et hääletada varakult. Nad lihtsalt lähevad valimisjaoskonna lahtiolekuaegadel kohale. **Soomes** toimub eelhääletamine lisaks muudele kohtadele ka haiglates ja hooldekodudes üles seatud valimisjaoskondades.

6.4.4 Märkused

- a) Eelhääletamine võib olla tõhus viis aidata puuetega inimestel valimistest osa võtta. Kuna eelhääletamine toimub vähemalt mõne päeva jooksul, on kohalikel omavalitsustel lihtsam korraldada transporti, et inimesed valimisjaoskondadesse toimetada.

b) Hooldekodudes on hõlpsam korraldada sellist hääletamist tööpäeval, kuna siis on tavaliselt tööl rohkem personali kui pühapäeval, mis on enamikus riikides traditsiooniline valimispäev.

6.5 Posti teel hääletamine

6.5.1 Mõnes liikmesriigis on valijatel võimalik saada hääletussedel varem kätte (enne valimispäeva), täita see isiklikult ja saata posti või kulleriga või lasta teisel isikul (kes pole valimiskomisjoni liige) see valimiskomisjoni kätte toimetada. Käesolevas aruandes nimetatakse kõiki neid hääletamisviise posti teel hääletamiseks.

6.5.2 **Hispaanias, Luksemburgis ja Saksamaal** võivad kõik kodanikud posti teel hääletada. **Austrias, Irimaal, Poolas, Sloveenias ja Rootsis** on see hääletamisviis lubatud kitsalt määratletud elanikerühmadele, kes ei saa valimispäeval valimisjaoskonda tulla, sealhulgas puuetega inimestele.

6.5.3 **Taanis** on kombineeritud süsteem, mis hõlmab ka posti teel hääletamise elemente. Spetsiaalsetes valimisjaoskondades eelhääletamise periood on pikk – see algab kolm nädalat enne valimispäeva ja lõppeb kaks päeva enne valimispäeva. Inimesed, kellel pole võimalik valimisjaoskonda kohale minna, saavad hääletada ka posti teel. Sellistes asutustes nagu haiglad ja hooldekodud kogub juhtkond seal viibivatelt inimestelt nõuetekohaselt kaitstud hääletussedeleid kokku ja edastab valimiskomisjonile. Spetsiaalsed valimisametnikud käivad puuetega inimeste täidetud hääletussedelitel kodudes järele.

6.5.4 Riikides, kus valijad peavad hääletussedeli saamiseks teatama oma soovist posti teel hääletada, rakendatakse kasutajasõbralikke menetlusi – vorm esitatakse alati ametiasutusele (seda ei pea tegema valija isiklikult) ning mõned riigid aktsepteerivad ka e-kirja teel saadetud taotlust, veebis täidetud vormi või piisab isegi telefonikõnest. Enamasti saadetakse hääletussedeleid tasuta valijale koju; **Irimaal** ja **Hispaanias** saab need kätte spetsiaalsetest kontoritest. **Hispaanias** saab puuetega inimene, kellel pole võimalik minna postkontorisse, et avaldada soovi posti teel hääletamiseks või hääletussedel kätte saada, helistada notarile, kes annab tasuta volituse, et puuetega valija määratud isik saaks posti teel hääletamiseks vajalikud toimingud ära teha. **Saksamaal** võivad puuetega valijad paluda riigiasutustelt abi, et saada dokumendid, mis on vajalikud hääle andmiseks posti teel.

6.5.5 Valijate täidetud hääletussedelite saatmine (posti või kulleriga) on tasuta. **Rootsis** võtab täidetud hääletussedeligaga ümbriku valijalt vastu spetsiaalne esindaja (näiteks postiljon), kes viib selle valimiskomisjoni kätte. Hääletussedeli paneb ümbrikusse valija (või vajaduse korral abistaja) kõnealuse esindaja ja tunnistaja juuresolekul. **Poolas, Austrias ja Rootsis** võib valija, kes avaldas soovi posti teel hääletada ja on hääletussedeli kätte saanud, meelt muuta ning võib hääletussedeli saatmise asemel viia selle valimispäeval isiklikult oma valimisjaoskonna hääletuskasti.

6.5.6 **Saksamaal** ja **Poolas** on pimedatel valijatel võimalik saada hääletussedelitele spetsiaalsed katted (samad katted on saadaval ka valimisjaoskondades), nii et nad saavad täiesti iseseisvalt hääletada.

6.5.7 Märkused

- a) Posti teel hääletamine muudab puuetega inimestel valimistest osavõtmise märgatavalt lihtsamaks.
- b) Selle lahenduse tõhusus ja populaarsus sõltub aga menetluste lihtsusest ja sellest, kas need on tasuta: oluline on see, kuidas tuleb avaldada soovi osaleda, kuidas on võimalik hääletussedel kätte saada ja täidetud hääletussedel tagastada.
- c) Valijatele tuleks lisaks hääletussedelile saata ka teavet konkreetse valija puudele kohandatud kujul ning vajaduse korral spetsiaalsed katted pimedate ja vaegnägijate jaoks.

6.6 Hääletamine teisaldatava hääletuskasti abil

- 6.6.1 Seda hääletamisviisi kasutatakse 17 liikmesriigis eri ulatuses. 12 liikmesriigis on võimalik hääletada hääletuskasti abil, mis tuuakse valija elukohta (alaline elukoht, haigla või hooldekodu), või teise näitena tuuakse hääletuskast valimisjaoskonna ette (kui valimisjaoskonda sisenemine on valija jaoks väga raske). Valija seisukohalt samasugune lahendus on veel viies riigis, kus häält ei panda (füüsiliselt) hääletuskasti, vaid valimiskomisjoni liikmed võtavad otse valijalt vastu hääletussedeli, mis on turvaliselt ümbrikusse (mis täidab hääletuskasti aset) suletud.
- 6.6.2 Seda hääletamisviisi saavad kasutada inimesed, kelle puue või tervises seisund ei võimalda neil valimisjaoskonda minna. Paljudes riikides piisab sellest, kui inimene viibib valimispäeval haiglas või hooldekodus või – näiteks **Leedus** – on 70aastane või vanem. Mõnes riigis on täpselt sätestatud ametlikud nõuded; teistes hinnatakse konkreetseid olukordi paindlikumalt ja arvesse võetakse ka ajutist liikumisvõimetust (nt pärast operatsiooni kodus taastuv patsient).
- 6.6.3 Teisaldatava hääletuskasti abil hääletamiseks soovi avaldamise kord on ELi liikmesriikides väga paindlik; sageli on vastuvõetav nii ametliku taotlusvormi täitmine, helistamine kui ka e-kirja saatmine. Ainult ühes riigis kehtib nõue, et oma suutmatust valimisjaoskonda minna tuleb tõendada arstitõendiga.
- 6.6.4 12 riigis on kõige paindlikum lahendus: hääletuskast tuuakse valija elukohta. Kõige sagedasem piirang on nõue, et valija elukoht peab asuma omavalitsuses, kus asub valijale määratud valimisjaoskond. Kolmes riigis on teisaldatava hääletuskasti kasutamine võimalik ainult haiglaravil viibivatele patsientidele ja hooldekodudes viibivatele voodihaigetele, kes ei suuda iseseisvalt liikuda. Kahes teises riigis on lubatud hääletuskast valimisjaoskonnas teise kohta tõsta, kui valija ei suuda füüsiliste takistuste tõttu kastini jõuda. On isegi võimalik tuua hääletuskast ja hääletussedeli välja valimisjaoskonna ette.
- 6.6.5 **Slovakkias, Soomes ja Eestis** on puuetega valijate hooldajatel võimalik samal ajal sama hääletuskasti kasutades hääletada. Eeldusteks on eelnev teavitamine, samasse valimisringkonda kuulumine ja lähedane seos valijaga.

6.6.6 Ligi pooltes liikmesriikides toimub teisaldatava hääletuskasti abil hääletamine valimispäeval, ülejäänutes valimistele eelnevatel päevadel. Tavaliselt teavitatakse valijat ligikaudsest ajast, millal hääletuskast nende koju tuuakse, kuid ainult neljas liikmesriigis on see ajavahemik üsna lühike (kuni kolm tundi).

6.6.7 Puuetega valijad, kes hääletavad teisaldatava hääletuskasti abil, saavad kasutada samu abivahendeid nagu valimisjaoskonnas – spetsiaalsed katted pimedate jaoks (kui need on riigis kasutusel) või teise isiku (abistaja) abi.

6.6.8 Märkused

a) Teisaldatav hääletuskast on väga tõhus viis võimaldamaks puuetega inimestel hääletamisest osa võtta. Selle kulusid silmas pidades tasub seda aga kombineerida posti teel hääletamisega, kuna need kaks hääletamisviisi on teineteisele täienduseks.

b) Ajutise lahendusena seni, kuni valimisjaoskondade juurdepääsetavust parandatakse, tuleks kaaluda hääletussedelite ja täiendava väikese hääletuskasti toomist valimisjaoskonna ette, et valijad saaksid seal hääletada.

c) Haigete või raske puudega inimeste jaoks võib olla väga koormav oodata mitu tundi, kuni komisjon hääletuskastiga kohale jõuab. Hääletuskasti kohaletoomise ajavahemik peaks olema lühike.

6.7 Volituse teel hääletamine

6.7.1 Volituse teel hääletamine puudutab üksnes juhtumeid, kus valija volitab teist isikut enda nimel valimisjaoskonnas hääletama. Seda tuntakse ka hääleõiguse delegeerimisena. Volitatud isik hääletab valija nimel ja hääletamise ajal pole valija volitatud isikuga kaasas.

6.7.2 See variant on võimalik neljas liikmesriigis – **Prantsusmaal** ja **Madalmaades** saavad kõik valijad volituse teel hääletada; **Poolas** saavad seda varianti kasutada puuetega inimesed ja üle 75aastased; **Belgias** on see õigus üsna suurtel valijarühmadel, sealhulgas haigetel ja puuetega inimestel, kuid esitada tuleb nõuetekohane arstitõend.

6.7.3 Volitatud isikul peab olema õigus hääletada samas valimisjaoskonnas nagu hääleõigust delegeerival valijal. Sellest eeskirjast erandite tegemiseks on vajalikud eraldi haldusmenetlused.

6.7.4 **Poolas** ja **Prantsusmaal** tuleb hääleõigust delegeerida kohaliku ametniku juuresolekul; see võib toimuda ka valija kodus. **Belgias** delegeeritakse hääleõigust spetsiaalset vormi kasutades ja ametlikku kinnitust pole tarvis.

6.7.5 Neis riikides kehtivad muud piirangud rõhutavad samuti selle hääletamisviisi erandlikkust. **Belgias** võib isikut volitada ainult üks inimene, **Madalmaades** kaks, **Prantsusmaal** üldjuhul üks ja teine üksnes siis, kui volitajaks on välismaal viibiv isik; **Poolas** kaks, juhul kui vähemalt üks hääleõigust delegeeriv inimene on volitatud isiku lähedane pereliige.

6.7.6 Märkused

- a) Volituse teel hääletamist saab pidada täiendavaks lahenduseks, kuid seda ei tohi kasutada ettekäändena, miks mitte edendada jõupingutusi, võimaldamaks kõigil valijatel realselt ja vahetult valimistel hääletada.
- b) Erilist tähelepanu tuleks pöörata hääleõiguse delegeerimise viisile (allkirjanõue). Puuetega valijatel peab olema võimalik delegeerida oma hääleõigus oma elukohas.
- c) Asjakohane lahendus on piirata inimeste arvu, keda ühel isikul on lubatud esindada, et vältida anomaaliaid valimisprotsessis.

6.8 Elektrooniline hääletamine

6.8.1 **Eestis** saavad kõik kodanikud elektrooniliselt hääletada. See on üks osa ulatuslikust süsteemist, mille kaudu kodanikud saavad riigiasutustega suhelda ja ajada peaaegu kõiki ametiasju. See süsteem on nii laialdaselt kasutusel, et pole tarvis isegi baaskoolitust korraldada. Elektrooniline hääletamine on paljudele puuetega eestlastele kõige mugavam lahendus. Selline hääletamine seisneb kandidaadi registreerimisnumbri sisestamises, nii nagu traditsioonilistes valimisjaoskondadeski. Teine eelis on see, et valimisjaoskonnas paberil nimekirjade uurimise asemel on mugavam vaadata kandidaatide nimekirja arvutiekraanilt.

6.8.2 **Eestis** on hääletamine korraldatud selliselt, et valijaid ei sunnita kindlal viisil hääletama, mis on väga oluline puuetega inimestele, kes sageli sõltuvad oma hooldajatest. Rakendatakse viimase hääle põhimõtet: elektrooniliselt hääletav isik saab meelt muuta ja uuesti hääletada ning süsteem võtab arvesse viimase antud hääle. Valija saab meelt muuta isegi pärast seda, kui elektroonilise hääletamise periood on möödas. Sel juhul aga peab valija isiklikult valimisjaoskonda kohale minema.

6.8.3 **Belgia** teatud piirkondade valimisjaoskondades toimub hääletamine spetsiaalsete statsionaarsete ekraaniga seadmete abil, mis meenutavad pangaautomaate. Puuetega inimeste jaoks pole see aga oluliselt parem variant: probleeme võivad tekitada ekraani kõrgus ja loetavus, samuti seadme kasutamiseks vajalik käeline suutlikkus.

6.8.4 Märkused

- a) Elektrooniline hääletamine võib olla veel üks puuetega inimestele sobiv hääletamisviis, tingimusel et see on osa laiaulatuslikust süsteemist, mille kaudu kodanikud ja riigiasutused saavad omavahel elektrooniliselt suhelda. Üksnes valimisteks mõeldud elektroonilist süsteemi luua pole mõttekas. Lisaks näiteks turvalisusega seotud tehnilistele tingimustele oleks vaja olulisi investeeringuid teadlikkuse suurendamiseks sellest hääletamisviisist, eriti arvestades, et sellise teabe edastamine mitmesuguste puuetega inimestele eeldab kohandatud lähenemisviisi.
- b) Elektrooniline hääletamine valimisjaoskondades asuvate statsionaarsete seadmete abil ei suurenda praegu oluliselt puuetega inimeste juurdepääsu valimistele. Selle muutmiseks on

vaja tehnilisi korraldusi, mis võimaldavad erinevate puuetega inimestel neid seadmeid iseseisvalt kasutada ning nende asukoht peab tagama valijate jaoks tõelise privaatsuse ja saladuse.

6.9 Hääletamine hooldekodudes ja haiglates

Hooldekodudes ja haiglates viibivatel inimestel pole sageli võimalust oma valimisõigust kasutada. Kui riigis saavad valijad teatavatel tingimustel kasutada muid hääletamisviise kui valimisjaoskonnas hääletamine (nt teisaldatav hääletuskast või posti teel hääletamine), on need variandid loomulikult saadaval ka kõnealustes asutustes viibivatele inimestele. Mõned riigid on aga võtnud kasutusele spetsiaalselt nendele inimestele suunatud erimeetmed, toetades igakülgset nende inimeste osalemist valimistel. Seega ei pea need valijad läbima enne valimisi spetsiaalseid formaalsusi erinevalt sarnases tervislikus seisundis inimestest, kes elavad oma kodus.

6.9.1 Seitse riiki tagavad sellistele inimestele nn suletud valimisjaoskonnad. Need on avatud valimispäeval ja lahtiolekuajad on tavaliselt samad nagu tavalistel valimisjaoskondadel. **Poolas** võivad sellised valimiskomisjonid valimisjaoskonna varem sulgeda, kui kõik seal hääletamise õigust omavad valijad on oma hääle andnud. **Itaalias** määrab valimisjaoskonna lahtiolekuajad haigla või hooldekoju juhataja ja need on tavaliselt oluliselt lühemad kui teiste selle riigi valimisjaoskondade lahtiolekuajad.

6.9.2 Määrav tegur, mille alusel otsustatakse, kas valimisjaoskond asutuses avada või mitte, on seal viibivate inimeste arv. See on väga erinev: **Bulgaarias** piisab 10 inimesest, **Poolas** 15st, **Maltal** on miinimumarv 50, kui tegemist on vanadekoduga, ent peamised haiglad on valimisseaduses nimeliselt ära märgitud; **Itaalias** on miinimumarv 200 inimest. **Saksamaal** ja **Horvaatias** moodustatakse valimiskomisjonid suuremates asutustes, kuid spetsiaalsed liikuvad valimiskomisjonid või tavakomisjonide esindajad saavad minna kohale väiksematesse haiglatesse ja hooldekodudesse.

6.9.3 Teistes riikides on võetud kasutusele spetsiaalsed hääletamisviisid, mis on saadaval üksnes haiglates ja hooldekodudes viibijatele. **Leedus** tuuakse inimesed, kes on suutelised liikuma, enne valimispäeva hääletama selleks määratud postkontoritesse. Inimestele, kes ei saa sellisesse asukohta tulla, toob spetsiaalne komisjon hääletusedelid ja tagab, et need täidetakse iseseisvalt või valija valitud abistaja poolt valija juhendamisel. **Soomes** järgitakse hääletamisel samu eeskirju nagu suletud valimisjaoskondades, kuid enne valimispäeva (11–5 päeva enne valimisi). Samasugused tingimused on **Eestis**. **Irimaal** võivad hooldekodudes elavad valijad esitada koos arstitõendiga taotluse, et nad kantaks erivalijate nimekirja (*Special Voters List*), ja pärast selle menetluse täitmist külastavad neid individuaalselt spetsiaalsed ametnikud (*Special Returning Officers*), kes koguvad nende hääled kokku.

6.9.4 Ööpäev läbi hooldust vajavatel voodihaigetel on võimalik hääletada kõigis riikides, kus korraldatakse hääletamine haiglates ja hooldekodudes. Enamik neist hääletab oma toas või palatis, pannes hääletusedeli teisaldatavasse hääletuskasti, mille toob kohale valimiskomisjon. Kahes riigis viiakse sellised valijad voodites või ratastoolides vastavalt kohandatud

valimisjaoskonda. Kui valija ei suuda iseseisvalt oma valikut teatada, teeb seda nende valitud isik nende juhendamisel.

6.9.5 Selliste asutuste patsientide ja personali vahel kujunevad spetsiifilised ja sageli suure sõltuvusmääraga suhted, see aga võib mõjutada valijate otsuseid. Seepärast ei tohiks neis asutustes propageerida kaughääletamist (nt posti või interneti teel), vaid keskenduda tuleks vahetutele hääletamisviisidele, mis võimaldavad sõltumatul komisjonil veenduda, et ükski personaliliige ei üritaks mõjutada valijat hääletamisel konkreetset valikut tegema.

6.9.6 Paljudes riikides saavad sellistes asutustes viibivad inimesed juhul, kui asutuses pole üles seatud valimisjaoskonda, kasutada valimispäeval või enne seda muid hääletamisviise, eelkõige hääletada teisaldatava hääletuskasti abil või posti teel või lasta end viia tavalisse valimisjaoskonda. Neid variante koordineerib väga sageli asutuse juhtkond. Mõnes riigis tegutseb liikuv valimiskomisjon, kes tuleb haiglasse või hooldekodusse kohale, ning asutuses viibijad ei pea hääletamist eelnevalt taotlema.

6.9.7 Ligi kolmandikus liikmesriikidest puudub ööpäev läbi hooldekodus või pikaajalisel haiglaravil viibivatel inimestel võimalus valimistest osa võtta. Märkimisväärses hulgas riikides võib juhtuda, et ehkki hääletamine on teoreetiliselt võimalik, on selle õiguse tegelik realiseerimine väga tülikas ja selleks on vaja perekonna tuge. Ülejäänud riikides on enamikul neist inimestest võimalik valimistest osa võtta, kuid paikapandud süstemaatilised lahendused on suunatud üksnes osale valijatest – peamiselt neile, kes viibivad suuremates asutustes.

6.9.8 Märkused

- a) Demograafilised muutused ja vananev ühiskond on tegurid, mis suurendavad hooldekodudes ja haiglates viibivate inimeste arvu. Liikmesriikide haldusasutused peaksid pöörama erilist tähelepanu sellele, et oleksid olemas tingimused, mis võimaldaksid nendel inimestel oma hääletamisõigust kasutada.
- b) Kogemused on näidanud, et asutuse puhul, kus on vähemalt 50–100 inimest, on kõige parem süstemaatiline lahendus võtta kasutusele suletud valimisjaoskond, väiksemates asutustes viibivatele inimestele aga võimaldada hääletamine valimiskomisjoni toodud teisaldatava hääletuskasti abil. Muidugi peaks voodihaigetel alati olema võimalik hääletada teisaldatava hääletuskasti abil.
- c) Pidades silmas spetsiifilisi ja sageli suure sõltuvusmääraga suhteid selliste asutuste patsientide ja personali vahel, tuleb minimeerida oht, et valijate otsuseid mõjutatakse. Seepärast tuleks sellistes asutustes keskenduda vahetutele hääletamisviisidele, et sõltumatu komisjon saaks veenduda, et ükski personaliliige ei mõjuta valijat hääletamisel konkreetset valikut tegema.

6.10 Kohustuslik hääletamine

6.10.1 Valimistest osavõtmine on kohustuslik kolmes ELi riigis. **Belgias** ja **Kreekas** pole erandeid sellest reeglist seadusega ette nähtud. **Luksemburgis** pole hääletamine kohustuslik üle 75aastastele.

6.10.2 **Belgias** ja **Luksemburgis** tuleb valimistel mitteosalemist põhjendada kirja teel, millele võib olla tarvis lisada tõendid. **Kreekas** käib see vestluse teel ametnikuga. Puuetega inimeste olukorraga kohandatud erimenetlusi ei ole.

6.10.3 See tekitab puuetega inimestele sageli täiendavat stressi – esiteks ei saa nad ebarahuldavate korralduste tõttu hääletada ja seejärel peavad põhjendama, miks nad valimistest osa ei võtnud. Lisaks on sageli oht, et põhjendust ei peeta piisavaks, ja see võib kaasa tuua trahvi.

6.10.4 Ainult **Kreekas** suhtuvad riigiasutused sellesse eeskirja tegelikkuses väga paindlikult, ehkki see on osa õigusraamistikust: valimistel mitteosalemine ei too kaasa sanktsioone. **Belgias** võib esmakordne põhjendamata valimistest kõrvalehoidmine kaasa tuua hoiatuse või 40–80 euro suuruse trahvi. Järgnevate mitteosalemiste korral on trahvid suuremad (80–200 eurot); kui isik ei osale 15 aasta jooksul neljal korral, kõrvaldatakse ta kümneks aastaks valijate registrist. **Luksemburgis** toob esmakordne põhjendamata valimistest kõrvalehoidmine kaasa 100–250 euro suuruse trahvi; järgnevate mitteosalemiste korral (viie aasta jooksul) on trahv 500–1000 eurot ning seadusega on ette nähtud ka kriminaalkaristused, ehkki tegelikkuses seda sätet tõenäoliselt ei kohaldata.

6.10.5 Märkused

a) Kui valimistel osalemine on kodanike jaoks kohustuslikuks muudetud, peaks see olema tugev ajend teatavate riikide ametiasutustele selliste lahenduste kasutuselevõtmiseks, mis võimaldaksid igal puuetega inimesel valimistest osa võtta.

b) See ei tohi kaasa tuua olukorda, kus puuetega inimene peab veenma riigiasutust, et ta ei saanud hääletada, kuna riik ei arvestanud valimistel osalemise tingimusi luues tema puudega.

6.11 Hääletamisõigused päritoluriigist erinevas alalise elukoha riigis

6.11.1 Kõigil ELi kodanikel, kes elavad muus liikmesriigis kui nende päritoluriik, on õigus hääletada Euroopa Parlamendi valimistel oma elukohariigis. Selle õiguse kasutamiseks peavad nad aga olema kantud valijate registrisse.

6.11.2 Enamikus liikmesriikides on valimisregistrisse lisamine kas automaatselt seotud elanike või maksumaksjate registrisse kandmisega või saab potentsiaalne valija Euroopa Parlamendi valimistel hääletamiseks soovi avaldada siis, kui elanike või maksumaksjate registrisse kandmise menetlus on lõpule viidud (või pärast seda). Seitsmes riigis on asi keerulisem. Neljas riigis peavad hääletada soovivad ELi kodanikud läbima eraldi registreerimismenetluse, täites registreerimisvormi. Kolmes riigis tuleb esitada taotlus, mille kohalikud omavalitsused seejärel läbi vaatavad.

6.11.3 Puuetega inimeste jaoks on väga olulised valijate registrisse kandmise tehnilised korraldused. 12 liikmesriigis on ainus võimalus täita kõik formaalsused isiklikult vastavas ametiasutuses. Ülejäänud 15 liikmesriigis on võimalikud ka muud mugavamad meetodid. 14 riigis on võimalik saata paberil taotlus, kümnes riigis võib selle taotluse esitada elektrooniliselt, st saates e-kirja koos manustega või täites veebipõhise vormi. E-kirja teel teatamise korral on tavaliselt nõutav ametlik elektrooniline allkiri, kuid näiteks **Leedus** piisab sellest, kui saata täidetud taotlusvorm ja vajalikud lisad skaneeritud kujul. Ükski riik, kus on kasutusel veebipõhine vorm, pole seda kohandanud vaegnägijatele ega pakkunud kurtidele kohandatud lahendusi, näiteks teavet viipekeeles. Mõnes riigis on võimalik kasutada konkreetselt puuetega inimeste vajadustele kohandatud menetlusi. Näiteks **Maltal** võib valitsuse ametnik isegi registreeruja koju tulla, et inimene saaks vormi täita; **Leedus** saab vormi esitada või saata teine isik.

6.11.4 Ainult kahes liikmesriigis peavad teiste ELi liikmesriikide kodanikud, kes on juba valijate registris, enne järgmisi valimisi uuesti hääletamiseks registreeruma, mis näib olevat ebavajalik halduskoormus. Ülejäänud riikides piisab ühekordsest valijate registrisse kandmisest.

6.11.5 Väga oluline küsimus on tähtaeg, milleks tuleb esitada valijate registrisse kandmise taotlus. Enamikus ELi riikides on tähtaeg tükk aega enne valimisi: üle nelja nädala varem, mõnes riigis 60 päeva varem ja ühes riigis lausa 90 päeva enne valimisi. Seega peavad potentsiaalsed valijad registreeruma hääletamiseks enne, kui meedias hakatakse levitama teavet valimistel osalemise põhimõtete kohta, sealhulgas puuetega inimesi puudutavate korralduste kohta, et nad saaksid kaaluda, kas neil on võimalik iseseisvalt valimistest osa võtta. Ainult kahes riigis on tähtaeg alla ühe nädala enne valimisi: **Leedus** saab registreeruda seitse päeva ja **Poolas** viis päeva enne valimisi (või erandjuhtudel isegi hiljem).

6.11.6 Märkused

- a) Oma päritoluriigist erinevas ELi riigis elavate valijate registreerumine peaks olema ühekordne: seda protsessi ei peaks järgmiste valimiste puhul kordama.
- b) Paljude puuetega inimeste jaoks on isiklikult ametiasutuses registreerumine võimatu või äärmiselt raske. Seepärast tuleks võimaldada ja laiendada muid registreerumisviise ning kui see on põhjendatud, siis konkreetse inimese vajaduste järgi kohandatud meetodeid.
- c) Paljudes liikmesriikides ei võeta registreerimistoimingute puhul piisavalt arvesse pimedate, vaegnägijate ja kurtide vajadusi. Seda olukorda tuleb kiiresti parandada.
- d) Hääletamiseks registreerumise tähtajad on ELi liikmesriikides väga erinevad: 90–3 päeva enne valimisi. Neid erinevusi on raske õigustada. Valijate register tuleks sulgeda mitte varem kui kaks nädalat enne valimisi.

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee

Rue Belliard/Belliardstraat 99
1040 Bruxelles/Brussel
BELGIQUE/BELGIË

Vastutav väljaandja: külastuste ja väljaannete osakond
EESC-2019-26-ET

www.eesc.europa.eu

© Euroopa Liit, 2019

Allikale viitamisel on reprodutseerimine lubatud.

Fotode / illustratsioonide kasutamiseks või kopeerimiseks
tuleb luba taotleda otse autoriõiguse valdaja(te)lt.

Print
QE-02-19-153-ET-C
ISBN 978-92-830-4451-2
doi:10.2864/833432

Online
QE-02-19-153-ET-N
ISBN 978-92-830-4443-7
doi:10.2864/253466

ET